PLAN KIEKENDIEF

NAAR EEN LANDSCHAP MET KIEKENDIEVEN IN VLAANDEREN

FOTO COVER: © HANS HUT

Plan Kiekendief werd uitgevoerd in opdracht van:

Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid

Vlaanderen
is natuur

Met Europese financiering

Life NATURA 2000 BNIP

Plan Kiekendief is de uitvoering van het Soortbeschermingsprogramma Grauwe Kiekendief, opgemaakt in opdracht van het Agentschap Natuur en Bos door Antea Group in 2015.

Eindredactie: Hanne Vandewaerde (Hanne.Vandewaerde@rlzh.be) en Kristien Justaert (Kristien.Justaert@rlzh.be)
Inhoud en teksten: Dieter Coelembier, Freek Verdonckt, Hanne Vandewaerde, Johannes Jansen, Kristien Justaert, Kristof Goemaere, Lily Gora, Popko Wiersma, Sven Jardin en Wim Bovens.
Foto's: © RLZH, tenzij anders vermeld
Layout: Grafisserie
Verantwoordelijke uitgever: Regionaal Landschap Zuid-Hageland vzw, Schoolpad 43, 3300 Tienen

PLAN KIEKENDIEF

RESULTATEN EN EVALUATIE VAN HET SOORTBESCHERMINGSPROGRAMMA VOOR DE GRAUWE KIEKENDIEF FASE 1 – 2017-2020

PLAN KIEKENDIEF WERD UITGEVOERD DOOR EEN PARTNERSCHAP VAN:

Militaire heidegebieden en landbouwgebied regio Peer
Natuur en Bos van
de Vlaamse Overheid
(gebiedscoördinatie)
Vlaamse Landmaatschappij

Vlaanderen
is natuur

Vlaanderen
is open ruimte

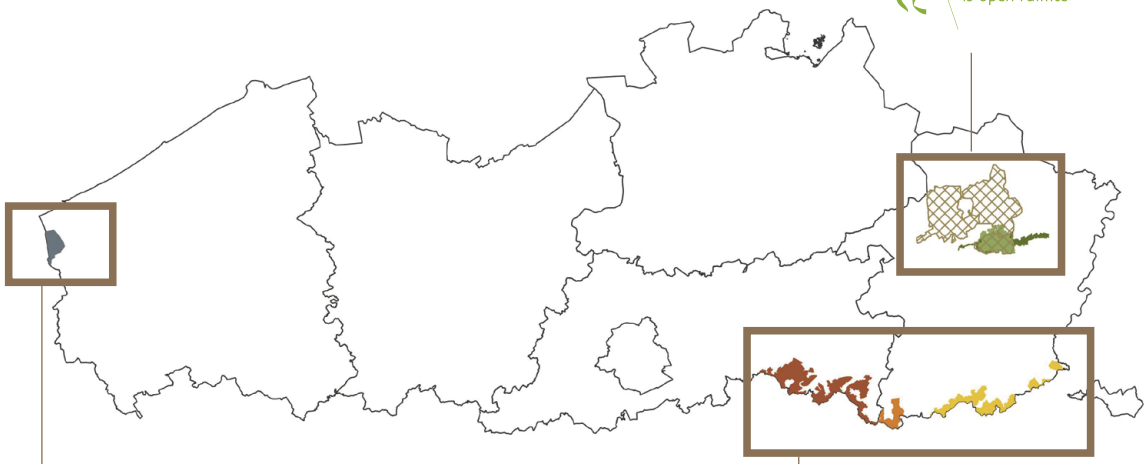

De Moeren:
Antea Group (gebiedscoördinatie)
Natuurwerkgroep De Kerkuil
Vlaamse Landmaatschappij
Grauwe kiekendief -
Kenniscentrum Akkervogels (NL)

anteagroup

DE KERKUIL
NATUURWERKGROEP

Vlaanderen
is open ruimte

Grauwe Kiekendief
Kenniscentrum Akkervogels

WESTHOEK
REGIONAAL LANDSCHAP

Vlaamse Leemstreek:
Regionaal Landschap Zuid-Hageland
(gebiedscoördinatie)
Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren
Werkgroep Grauwe Gors
Vlaamse Landmaatschappij
Grauwe kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels (NL)

ZUID-HAGELAND
REGIONAAL LANDSCHAP

VLAAMS-BRABANT

HASPENGOUW & VOEREN
REGIONAAL LANDSCHAP

Vlaanderen
is open ruimte

WERKGROEP
Grauwe Gors

Grauwe Kiekendief
Kenniscentrum Akkervogels

OP NAAR EEN LANDSCHAP MÉT KIEKENDIEVEN IN VLAANDEREN

Kiekendieven laten zich niet opsluiten in een hokje. Een reden te meer om onze prachtige natuur(gebieden) te versterken én beter te beschermen. Als minister van Natuur zie ik dat dan ook als één van mijn topprioriteiten. Met deze evaluatie van Plan Kiekendief ligt een stevig beleidsdocument op tafel waaruit lessen kunnen worden getrokken voor het redden van de bruine, blauwe en grauwe kiekendieven in Vlaanderen. Zoals in elk dossier laat ik me hier leiden door de aanbevelingen van experts. Met dit document in de hand voel ik me alvast gesterkt om mijn beleid waar nodig bij te sturen.

Kiekendieven, die sierlijk boven akkers, rietvelden en heiden patrouilleren zijn dan ook echte vlaggenschipsoorten voor een rijk landschap met veel prooidieren. De aanwezigheid van kiekendieven in een landschap is het beste voorbeeld van een gezond en biodivers ecosysteem. Gezonde ecosystemen in Vlaanderen zijn dan weer enkel mogelijk wanneer de landschapskwaliteit en de druk op het milieu verder verbeteren.

Wat dat betreft is meten ook weten. De soortbeschermingsprogramma's, zoals van de kiekendieven, zijn pas effectief als we meten, evalueren en bijsturen waar nodig. En laat net daarvoor dit rapport een ongelooflijk waardevolle tool zijn.

Zuhal DEMIR
Vlaams minister van Justitie en Handhaving,
Omgeving, Energie en Toerisme

© WIM BOVENS

© YVES ADAMS

INHOUD

Partnerschappen 4
Inhoud 5
Plan kiekendief 9
Wat lees je in deze brochure? 11

INLEIDING: DE BESCHERMING VAN DE GRAUWE KIEKENDIEF 13
De grauwe kiekendief 14
Het soortbeschermingsprogramma: omschrijving en doelen 16
De drie kernzones voorgesteld 22

PROCES: EEN STERK PARTNERSCHAP 27
Focus: het partnerschap in de Vlaamse Leemstreek 29
De partners aan het woord... 31
Over het belang van gebiedscoördinatie, lokale inbedding en partnerschap 36
Communicatie 38
Sterktes en zwaktes 39

REALISATIES VAN PLAN KIEKENDIEF 2017-2020 41
Ontwikkelen en gericht beheren van (bestaand en nieuw) leefgebied 42
Monitoring en Meetnet Agrarische Soorten: eerste resultaten 50
Actieve nestbescherming 53
Gebiedsplannen voor een ideale mix van maatregelen 59
Communicatie, netwerk en kennisuitwisseling 61

DE TOEKOMST: AANBEVELINGEN VOOR DE VOORTZETTING VAN DIT PROJECT 63
Lijst van afkortingen 74
Kiekt ne keer ier 74
Geraadpleegde werken 75

VELDBEZOEK GINGELOM IN OKTOBER 2019. LANDBOUWER GILBERT GEEFT UITLEG AAN DE DEELNEMERS OVER ZIJN MAATREGEL WISSELTEELT

PLAN KIEKENDIEF

door Hanne Vandewaerde, gebiedscoördinator Plan Kiekendief in de Vlaamse Leemstreek

Een plan. Dat is essentieel wanneer je een diersoort opnieuw ruimte wil geven in een landschap dat onder druk staat. Een plan waarover goed nagedacht wordt. Een plan waarbij veel helpende handen nodig zijn uit verschillende hoeken: mensen met kennis van zaken, die gepassioneerd en creatief zijn, én het onderste uit de kan willen halen.

Eind 2015 keurde toenmalig Vlaams minister voor leefmilieu het soortbeschermingsprogramma (SBP) voor de grauwe kiekendief goed. Een dergelijk programma omvat doelstellingen en acties. Natuur en Bos voorziet het nodige budget om die te realiseren. Zo waren er enerzijds middelen voor de aanstelling van gebiedscoördinatoren en anderzijds de uitvoering van monitoring en onderzoek.

Op basis van de waarnemingen en documentatie van de laatste nesten grauwe kiekendief in Vlaanderen, werd het plan uitgerold in De Moeren (West-Vlaanderen), de Vlaamse Leemstreek (van Bierbeek tot Maastricht) en de regio van Peer (Noord-Limburg). Drie gebiedscoördinatoren begonnen in drie aparte partnerschappen te werken aan de eerste fase met als uitgangspunt de ecologie van de doelsoort: de grauwe kiekendief. Op basis van de nood van de soort werd volgens een systematische aanpak samengewerkt met de bedrijfsplanners van de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) om vogelakkers en wisselteelt aan te leggen op de meest geschikte plaatsen te midden van de geselecteerde open akkergebieden in Vlaanderen. Parallel met dit werk brachten enthousiaste vrijwilligers onder leiding van een professionele akkervogelexpert talloze uren door in Vlaamse velden om het voedselaanbod voor de grauwe kiekendief gedurende vier jaar in kaart te brengen.

Tussen 2017 en 2020 werden door alle partners belangrijke bouwstenen gelegd voor het creëren van leefgebied voor de grauwe kiekendief in landbouwgebied. Daarmee werd een stukje van de puzzel gelegd. Een puzzel die zowel in tijd als in ruimte veel verder reikt dan dit Vlaamse project.

Er is méér tijd en een breder palet aan acties nodig om een stabiele populatie van deze akkervogelsoort (en van de akkervogels in het algemeen) in Vlaanderen op te bouwen. Ook moeten we beter leren begrijpen waar kiekendieven die Vlaanderen bezoeken vandaan komen en hoe ze ons landschap gebruiken.

Een goed leefgebied is verder nog niet alles. Meer dan waarschijnlijk zijn we voor het welslagen van een Vlaamse populatie grauwe kiekendieven afhankelijk van hoe de soort het doet bij onze naaste buren in Wallonië, Frankrijk, Nederland en Duitsland. Als er goede populaties in de buurt zijn, is de kans namelijk groter dat ze zich van daaruit ook opnieuw in Vlaanderen zullen vestigen. Bovendien is de grauwe kiekendief een trekvogel, die enkel tijdens de lente- en zomermaanden bij ons vertoeft. Voldoende voedsel in winterverblijven in de Sahel en gebieden die de vogels als tussenstop gebruiken tijdens de trek hebben een grote invloed op hun overlevingskansen. Ondertussen blijken de terreinmaatregelen in de winter ook hun relevantie te tonen voor andere soorten, zoals de blauwe kiekendief en velduil.

Wie voedsel zegt, zegt landbouw. De kansen en uitdagingen die de partners in de afgelopen jaren tegenkwamen, zeggen evenveel over akkervogels als over ons landbouwlandschap en de manier waarop in Vlaanderen aan landbouw gedaan wordt. Zoals kiekendief- en landbouwexpert Ben Koks uit Nederland dit verwoordt:

> *Kiekendieven zijn vogels van steppes. Of het nu eindeloze steppes in Afrika zijn of de 'cultuursteppes' bij ons - cultuursteppes die wij akkers noemen. Vogels kennen geen grenzen. En boerenlandvogels vertellen ons een verhaal, namelijk het verhaal van het landschap. Het verhaal van onze landbouw, die de laatste zestig jaar drastisch is veranderd, ingrijpend is geïntensiveerd, waardoor in heel Europa vogelsoorten die met landbouw samenhangen, zijn afgenomen (Koks in Werkman 2018, 194).*

Dit zijn uitdagingen die de partners enkel motiveren om nog actiever en creatiever te werken aan leefgebied voor de grauwe kiekendief en andere akkervogels.

Naast de partners die naarstig samenwerkten om Plan Kiekendief te doen slagen, werd er tijdens de looptijd van het project een breed netwerk van betrokkenen opgebouwd. Het werd een groep van mensen die cruciaal zijn om de resultaten van het project op langere termijn te garanderen. Allereerst de landbouwers zelf, die samen met bedrijfsplanners van de VLM vogelakkers onder de vorm van beheerovereenkomsten wilden aanleggen op de beste plekken die akkervogelexperten er voor uit zochten. In deze pioniersfase was hun enthousiaste medewerking cruciaal. Tijdens het beheer en de aanleg van deze nieuwe maatregelen werd immers nog gesleuteld aan de maatregelen zelf door veranderende landbouwkundige en ecologische inzichten. Zonder dit teamwerk was de realisatie van dit project onmogelijk geweest. Onmisbaar in het kiekendiefnetwerk waren ook de betrokken gemeenten, plaatselijke vogelwerkgroepen en last but not least de vele vrijwilligers die in weer en wind de akkers in trokken om de effecten van de maatregelen te monitoren, het voedselaanbod (de aanwezigheid van muizen en akkervogels) voor de grauwe kiekendief in kaart brachten en de vinger aan de pols hielden. Het is dankzij al deze mensen dat wij, de partners, met enige fierheid de resultaten van Plan Kiekendief - fase 1 aan u voorleggen.

Veel leesplezier!

WAT LEES JE IN DEZE BROCHURE?

Dit eindrapport van de eerste fase van Plan Kiekendief is noodzakelijk slechts een momentopname van een soortbeschermingsprogramma dat veel groter kan en dient opgevat te worden. De partners willen met het bundelen van de resultaten een stevige basis voorstellen waarop nog vele jaren verder gebouwd kan (en moet) worden.

Daarnaast bevat deze brochure ook aanbevelingen voor de toekomst. Vanuit onze expertise stippen we een aantal knelpunten en uitdagingen aan. We doen concrete voorstellen met een relevante impact om zo de beste omstandigheden te creëren voor het doel van dit programma: een gezonde populatie grauwe kiekendieven in Vlaanderen.

We hebben geprobeerd om deze brochure toegankelijk te maken voor een **breed publiek** van betrokkenen en geïnteresseerden.

Beleidsmakers kunnen de voorliggende expertise gebruiken om Plan Kiekendief en andere soortbeschermingsprogramma's te optimaliseren op inhoudelijk vlak en op gebied van partnerschappen en samenwerkingen.

Akkervogelbeschermers en -liefhebbers zien de resultaten van hun werk gebundeld en kunnen zich laten enthousiasmeren om ook de komende jaren nog met de verrekijker te velde te trekken.

Landbouwers komen te weten hoe ze een essentiële schakel in het geheel zijn. Ze lezen hoe ze met vaak landbouwkundig relevante maatregelen kunnen meewerken aan een duurzame en biodiverse landbouw met voedselproductie voor mens én dier.

Na een korte toelichting van het soortbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief, gaan we in op de verschillende partnerschappen die per kernzone aan de slag gingen. Vervolgens stellen we u de resultaten voor per kernzone. Tot slot volgt de evaluatie van alle acties en doen we een aantal aanbevelingen voor de toekomst.

Met vragen, opmerkingen en aanvullingen kan de lezer terecht bij de eindredactie van deze brochure.

REMAR ERENS, VOORZITTER WERKGROEP GRAUWE GORS SPEURT DE VELDEN AF NAAR KIEKENDIEVEN EN ANDERE INTERESSANTE AKKERVOGELS TIJDENS EEN PRACHTIGE DAG VAN HET KIEK 'N GORS WEEKEND IN JUNI 2019.

FREEK VERDONCKT VAN WERKGROEP GRAUWE GORS EN KAROLIEN MICHIEL, MATERIESPECIALIST BIJ VLM, BEKIJKEN SAMEN EEN VAN VLAANDERENS EERSTE VOGELAKKERS IN BOUTERSEM. JUNI 2018

INLEIDING: DE BESCHERMING VAN DE GRAUWE KIEKENDIEF

DE GRAUWE KIEKENDIEF

De grauwe kiekendief is een roofvogel die je tegenwoordig in West-Europa voornamelijk terug vindt in open akkergebieden. Het is een trekvogel die enkel tijdens de maanden april tot september bij ons vertoeft. De winter brengt hij door in Midden-Afrika. De soort komt van nature voor in steppegebieden en moeraslanden. Langzaam aan verschoof zijn broedgebied in het noorden naar intensief bewerkt open akkerland. 'Open' verwijst naar het karakter van deze landschappen die gekenmerkt worden door de afwezigheid van bosfragmenten en andere hoog opgaande elementen. De grauwe kiekendief broedt voornamelijk in (graan)akkers. Daar maken ze een relatief klein nest op de grond. Jagen doet hij bij voorkeur langsheen akkerranden en in hooilanden, voornamelijk op zoek naar veldmuizen. Afhankelijk van hoe talrijk die zijn, vult de vogel zijn menu aan met kleinere akkervogels en grote insecten zoals sprinkhanen, libellen...

Deze uitzonderlijk elegante kiekendief is al sinds de jaren 70 van de vorige eeuw als regelmatige broedvogel uit Vlaanderen verdwenen (Gabriëls in Vermeersch et al, 2004). Je kan hierbij echter de kanttekening maken dat de geregistreerde broedgevallen gelden als een ondergrens. Dit omwille van het feit dat deze soort zodanig zeldzaam is geworden, dat eventuele broedgevallen gemakkelijk over het hoofd worden gezien (Koks et al, 2001). In Wallonië leek het aantal broedparen van grauwe kiekendief hoger; in 2007 was er zelfs sprake van 9 potentiële broedparen ten zuiden van de taalgrens (Jacob et al., 2010). Deze stijging was grotendeels te danken aan gerichte nestbescherming, mede door Vlaamse akkervogelexperten (Jacob et al., 2010). Door onder meer het ontbreken van een intensieve opvolging en aangepaste maatregelen voor de kiekendief kwam er echter geen leefbare populatie tot stand. De resultaten zijn de laatste jaren weinig bemoedigend. Toch wijzen ervaringen in Nederland uit dat het mogelijk is om de grauwe kiekendief ook in onze contreien opnieuw een plek te bieden. **Mits een efficiënte prospectie, goede nestbescherming en een doordachte gebiedsgerichte aanleg van akkervogelvriendelijke structuren kunnen ze jaarlijks broeden in een intensief landbouwgebied.** In Groningen ging de populatie van één broedpaar in 1990 op tien jaar tijd naar 31 paren (Schlaich et al. 2017). Jaarlijks verwelkomt men in Nederland gemiddeld 50 broedparen grauwe kiekendief.

Samen met het soortbeschermingsprogramma voor de hamster werd het beschermingsprogramma voor deze vogel het eerste in Vlaanderen. Voor deze soort werden in Vlaanderen vijf kernzones afgebakend (zie kaartje pg. 4; de vijf verschillende kleuren duiden de vijf kernzones aan) waar de terugkomst van de grauwe kiekendief het meest waarschijnlijk is: de Moeren, de militaire domeinen en het landbouwgebied in de regio van Peer, Groot-Hoegaarden, Gingelom en de akkerplateaus van Heers tot Riemst. De kerngebieden werden gegroepeerd in drie zones: De Moeren in West-Vlaanderen, de Vlaamse Leemstreek in Vlaams-Brabant en Haspengouw en de militaire heidegebieden en het landbouwgebied van Peer. De gebieden vormen een deelverzameling van de zone die in 2009 door het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) aangeduid werd als beheergebied voor akkervogels. In deze beheergebieden sluit de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) beheerovereenkomsten met landbouwers voor teelten die akkervogels ten goede komen. De kerngebieden verschillen onderling en niet elke zone in deze gebieden bezit evenveel potentieel om grauwe kiekendieven aan te trekken. Om in deze eerste fase met een beperkt budget toch in te zetten op de meest kansrijke plekken werden prioritaire zones aangeduid. De begeleiding van landbouwers die de eerste generatie vogelakkers aanlegden was intensief. De opvolging van maatregelen door ecologen vraagt focus. Door de beschikbare krachten van alle partners ruimtelijk samen te brengen konden we gebieden op enkele jaren tijd inrichten tot topgebieden met de hoogste aantrekkingskracht.

MANNETJE GRAUWE KIEKENDIEF © YVES ADAMS

HET SOORTBESCHERMINGSPROGRAMMA: OMSCHRIJVING EN DOELEN

Het doel van dit soortbeschermingsprogramma (SBP) is om via het aantrekkelijker maken van de kansrijke gebieden en een gerichte bescherming van de soort opnieuw een populatie van grauwe kiekendieven op te bouwen in Vlaanderen. Deze populatie bestaat idealiter uit minimum 15 koppels en zal in de realiteit deel moeten uitmaken van een grotere populatie over de gewestgrenzen heen. Die connectie zal mede de duurzaamheid van deze 'Vlaamse' populatie bepalen. In een eerste fase wilde men alvast één stap in deze richting zetten door tegen 2021 minimum 100 ha nieuw leefgebied te creëren verspreid over vijf afgebakende kernzones in Vlaanderen. 80% van dit leefgebied diende gerealiseerd te worden aan de hand van vrijwillige beheerovereenkomsten met landbouwers. Op advies van akkervogelexperten schreef Natuur en Bos in haar soortbeschermingsprogramma drie nieuwe maatregelen voor die de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) in 2016 als beheerovereenkomst op de markt bracht: de 'vogelakker', 'wisselteelt zomer' en 'wisselteelt winter'. De vogelakker werd ontwikkeld naar het Nederlandse model dat Ben Koks, oprichter van Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief aan het eind van de jaren 90 ontwierp. Voor de overige 20% van de oppervlakte gingen we op zoek naar de mogelijkheden voor structureel ecologische maatregelen.

Hoewel externe factoren, zoals de omstandigheden tijdens de trek, in hun wintergebieden en de verhouding tot andere populaties in de buurlanden een grote rol spelen, zouden na deze eerste vier jaar van 'Plan Kiekendief' een voldoende aantrekkelijk leefgebied gecreëerd moeten zijn om een startende populatie van grauwe kiekendieven in Vlaanderen aan te trekken.

MAATREGELEN SOORTBESCHERMINGSPROGRAMMA:

Vogelakker

Stroken luzerne afgewisseld met gras-granen-kruidenstroken. Wanneer de luzerne gemaaid wordt, worden de veldmuizen beter zichtbaar voor kiekendieven. Kiekendieven vliegen heen en weer over de gemaaide stroken en jagen langs dit 'randensysteem' dat na oogsten ontstaat. In de grasstroken kunnen tal van (akker)vogels zomer- en wintervoedsel vinden. Sommige soorten maken hierin hun nest.

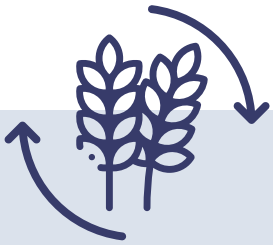

Wisselteelt winter of zomer

Een perceel van minstens 1 ha wordt ingezaaid met winter- of zomergranen (afhankelijk van keuze wisselteelt winter versus zomer). Jaarlijks wordt de helft van het perceel opnieuw ingezaaid. Het ene jaar de ene helft, het andere jaar de andere helft. De helft van het graan blijft zo een volledig jaar achter op het veld, waardoor er voedsel beschikbaar is voor akkervogels over verschillende seizoenen heen. Omwille van de grootte van het perceel kan wisselteelt ook een plek zijn waarin o.a. kiekendieven veilig kunnen broeden.

VOGELAKKER

VOGELAKKER MET GEMAAIDE LUZERNE VANUIT HET PERSPECTIEF VAN EEN (GRAUWE) KIEKENDIEF (FOTO JULI 2018) © STUDIO TROPICS

OOGST VAN LUZERNE OP EEN VOGELAKKER IN BOUTERSEM (FOTO JULI 2018) © STUDIO TROPICS

WISSELTEELT

WISSELTEELT TEGEN GRAFT MET STRUWEEL IN HONSEM (FEBRUARI 2019)

WISSELTEELT IN LAAR (LANDEN) ONDER SNEEUW (FEBRUARI 2020) © SVEN JARDIN, VLM

VASTE STRUCTUREN

Laag blijvend struweel (bij voorkeur van ‘stekelige soorten’ zoals sleedoorn en rozen) vormen een belangrijke nest- en schuilgelegenheid voor tal van akkervogels en zorgen voor diversiteit in het landschap.

Een klein extensief beheerd hooiland of een goede set aan extensief beheerde bloemrijke bermen zorgen voor een groter aanbod van insecten in de zomer en slaapplaatsen voor tal van kleine en grote dieren in de winter.

MAGRIETEN IN HET ROSDEL © YVES ADAMS

DOEL 2021	100 ha nieuw leefgebied in Vlaanderen, verspreid over vijf kernzones

EINDDOEL	450 ha nieuw leefgebied met een dekking van 5 à 10 % akkervogelvriendelijke infrastructuur in elk van de vijf kernzones in Vlaanderen.
	15 broedkoppels grauwe kiekendief in Vlaanderen (liefst verankerd in een stevig netwerk met de populaties in Wallonië, Noord-Frankrijk, Nederland, en Duitsland)

	BEHAALD	**BROEDKOPPELS GRAUWE KIEKENDIEF**
Leemstreek	240 ha nieuw leefgebied in de vorm van hoogkwalitatieve beheerovereenkomsten voor vogelakkers en wisselteelt geconcentreerd in de meest kansrijke zones.	1 broedpoging in Tongeren in 2019
Moeren	48,1 ha van de beheerovereenkomst vogelakker binnen de prioritaire zone en 10,68 ha in de randzone erbuiten.	3 broedgevallen enkele kilometers buiten de afgebakende kernzone: 1 in 2018 in Diksmuide en 2 broedgevallen in eenzelfde veld in 2020 in Westvleteren. Deze broedgevallen tonen aan dat kiekendieven uit de West-Atlantische regio wel degelijk via prospectie in Vlaanderen terecht kunnen komen.
Militaire heidegebieden en het landbouwgebied van Peer	De open zones op de militaire domeinen 'Kamp van Beverlo' en 'Schietveld van Houthalen-Helchteren' hebben een oppervlakte van respectievelijk 2836 en 1200 ha. Samen met het grootschalige landbouwgebied van Peer, dat ernaast ligt, vormt het één groot open landschap. We veronderstellen dat de militaire domeinen geschikt zijn als foerageergebied, maar mogelijk niet ideaal als broedgebied. De landbouwgebieden zijn arm aan biodiversiteit, maar geschikte gewassen kunnen geschikte broedplaatsen zijn voor grauwe kiekendief. De landbouwgebieden, die grenzen aan de militaire domeinen, trekken vogels uit het heidegebied aan, maar er is te weinig stapelvoedsel. Via beheerovereenkomsten werd alvast 20 ha wisselteelt aangelegd in dit aansluitende landbouwgebied.	Een zeker broedgeval van grauwe kiekendief is al van begin 2000 geleden. Daarna werden nog koppels gezien, maar er werden geen broedgevallen bevestigd.

VIER JONGEN IN EEN VAN DE TWEE NESTEN IN WEST-VLETEREN (ZOMER 2020) © WIM BOVENS

WIJFJE MET NESTMATERIAAL IN DIKSMUIDE (ZOMER 2018) © WIM BOVENS

DE LUZERNE WERD GEWIKKELD OP DE VOGELAKKER IN DE VERTE; ONVERHARDE WEGEN VORMEN EEN GROTE MEERWAARDE IN EEN DIVERS AKKERLANDSCHAP
© FREEK VERDONCKT

LANDBOUWER KOBE RUELL MAAIT LUZERNESTROKEN
© FREEK VERDONCKT

DE DRIE KERNZONES VOORGESTELD

1. VLAAMSE LEEMSTREEK

De Vlaamse Leemstreek ligt in het zuidoosten van Vlaams-Brabant en Zuid-Limburg. De open akkerbouwgebieden in deze regio met hun typisch glooiende karakter, weinig opgaande elementen en relatief kleine dorpskernen worden, ondanks het sterk teruglopende aantal akkervogels, nog steeds gekenmerkt door een significante aanwezigheid van soorten zoals veldleeuwerik, gele kwikstaart en grauwe gors. In de winter bieden deze gebieden slaapplaats, dekking en voedsel voor soorten als blauwe kiekendief en velduil. Deze eeuwenoude landbouwgronden lopen door tot in Waals-Brabant en Luik en verder richting het zuidwesten van België in de provincie Henegouwen. Ze behoren tot de beste landbouwgronden van West-Europa.

© FREEK VERDONCKT

© PIETER-JAN ALLES

2. DE MOEREN

De Moeren is een grootschalig open en volledig vlak gebied met een rijke geschiedenis. De Moeren werden pas in de 17e eeuw drooggelegd en waren van oorsprong een laaggelegen moeraslandschap. De eeuwen erna werd het gebied regelmatig opzettelijk onder water gezet of liep het door dijkbreuken onder water. De laatste maal was dat tijdens de tweede wereldoorlog. De polder is met gemiddeld twee meter onder zeeniveau het laagst gelegen gebied van België. Het landschap wordt gekenmerkt door grote vierkante of rechthoekige landbouwpercelen doorsneden door rechte verbindingswegen en afgezoomd met bomen. De percelen zijn doorspekt met talrijke lange en kaarsrechte afwateringsgrachten. De Frans- Belgische grens loopt dwars door het gebied dat een landschappelijke eenheid vormt.

Het gebied heeft een zeer open karakter en een vrij grootschalige perceelstructuur. Er wordt voornamelijk aan akkerbouw gedaan. Graanteelt is hier een belangrijke teelt. In de zomer is het gebied vooral in trek bij een aantal typische akkervogels van het open landschap. De belangrijkste soort in de Moeren is de bruine kiekendief. De Moeren zijn de echte thuisbasis voor deze soort, al broedt hij ook frequent in de omliggende poldergebieden. De bruine kiekendief broedt er voor meer dan de helft in graanakkers, verder in maaigrasland en soms in rietvegetatie in de rijkelijk aanwezige grachten.

In het soortenbeschermingsprogramma zijn de Moeren aangeduid als een kerngebied met een oppervlakte van 1765 ha, waarin maatregelen voor grauwe kiekendief geconcentreerd worden in een prioritaire maatregelenzone van 841 ha.

© KRISTOF GOEMAERE

3. DE HEIDEGEBIEDEN OP MILITAIR DOMEIN EN HET LANDBOUWGEBIED IN PEER

Dankzij het militaire gebruik van de uitgestrekte Limburgse heidegebieden sinds het begin van de 20ste eeuw zijn deze onbebouwd gebleven. Het Militair Domein Kamp van Beverlo bestaat uit 2 grote open heidegebieden omgeven door naaldbossen. Het open landschap bestaat uit een complex van droge heide, natte heide met venige slenken, vennen en landduinen. Het Schietterrein van Houthalen-Helchteren is een militair oefenterrein dat door de NAVO wordt gebruikt voor vlieg- en schietoefeningen. Vergeleken met het andere militaire domein is het schietveld voornamelijk een natte heide. De natte heide heeft de laatste decennia te kampen met verdroging, waardoor ze grotendeels is vergrast.

Door de zandige ondergrond zijn de heidegebieden vrij arm aan biodiversiteit. Toch telt de typische flora en fauna die er voorkomt veel bijzondere en zeldzame soorten. Beide militaire domeinen zijn zowel als Vogel- als Habitatrichtlijngebied aangeduid. Het aansluitende landbouwgebied van Peer - dat ten tijde van de aanmelding nog vrij extensief bewerkt werd - is destijds aangeduid als Vogelrichtlijngebied omwille van de grote vogelrijkdom. In tegenstelling tot de arme heide was het aansluitende landbouwgebied met uitgestrekte vochtige tot natte en bemeste weilanden een aantrekkelijk foerageergebied voor vogels. In de humusrijke bodem vonden ze voldoende voedsel. Soorten die tot de jaren ‘80 nog werden waargenomen in deze landbouwgebieden zijn: watersnip, wulp, grutto, kemphaan, korhoen, velduil en grauwe kiekendief.

De melkveehouderij is er ondertussen geëvolueerd naar zeer grote, geautomatiseerde bedrijven met melkkoeien die niet meer buiten komen en gevoed worden met een eiwitrijk dieet. De eens zo vogelrijke natte weilanden werden omgezet in maïsakkers en raaigraslanden. Deze leverden zo het veevoeder voor de koeien. Door de intensieve

© LARS SOERINK

KAMP VAN BEVERLO © YVES ADAMS

teelt en bemesting van een verarmde bodem in combinatie met drainage verdroogde het gebied. Van de oorspronkelijke vogelrijkdom bleef weinig over; het gebied werd minder interessant voor weidevogels, grauwe kiekendief en velduil. Om de grauwe kiekendief terug te krijgen moet de vogelrijkdom en dus het landgebruik hersteld worden. Dat blijkt niet zo eenvoudig.

Kunnen de militaire domeinen volstaan als leefgebied voor grauwe kiekendief? Uit inventarisaties blijkt dat op het Schietveld een zeer hoge dichtheid veldleeuweriken voorkomt: 40-50 koppels per 100 ha. Daarnaast zijn er vele andere typische kleine vogelsoorten als boompieper, boomleeuwerik, roodborsttapuit, graspieper, sprinkhaanzanger, enz. Hoe groot de dichtheid aan kleine zoogdieren, reptielen en grote insecten precies is, is niet goed gekend. We veronderstellen dat er voldoende stapelvoedsel is. Dat geldt ook voor het Kamp van Beverlo. Waarom grauwe kiekendief zelden broedt in deze open heidevelden, is niet duidelijk. We denken dat er voldoende middelhoge begroeiing als schuilplaats aanwezig is. Mogelijk is de predatiedruk te groot of is er te veel verstoring.

De militaire activiteiten hebben uiteraard een verstorende invloed. Voor het Kamp van Beverlo is een zonering afgesproken, waardoor bepaalde zones - zoals belangrijke broedgebieden - extensiever worden gebruikt. Het militair gebruik blijft echter prioritair.

SCHIETVELD HOUTHALEN-HELCHTEREN © YVES ADAMS

PROCES: EEN STERK PARTNERSCHAP

Op Vlaams niveau werden vijf kernzones afgebakend waarin een gebiedsgerichte werking werd ontrold in opdracht en supervisie van Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid.

Er werd concreet gewerkt met drie verschillende coalities. Elke coalitie startte in zijn kerngebied een gebiedsgerichte werking op met verschillende accenten.

DIETER COELEMBIER (BEDRIJFSPLANNER BIJ VLM, WERKT VAAK SAMEN MET NATUURWERKGROEP DE KERKUIL ÉN IS MASSER VOOR PLAN KIEKENDIEF) ZOEKT NESTEN VAN VELDUIL VOOR DE LANDBOUWER AAN DE SLAG GAAT MET ZIJN TRACTOR
© WIM BOVENS

LANDBOUWER KOBE DEELT ZIJN PASSIE MET TOEKOMSTIGE GENERATIE AKKERVOGELBESCHERMERS. © FREEK VERDONCKT

1

DE VLAAMSE LEEMSTREEK

a. Regionaal Landschap Zuid-Hageland i.s.m. Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren: gebiedscoördinatie door Hanne Vandewaerde

b. Werkgroep Grauwe Gors vzw

c. Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels

d. Vlaamse Landmaatschappij

2

DE MOEREN

a. Antea Group: gebiedscoördinatie door Kristof Goemaere

b. Natuurwerkgroep de Kerkuil vzw

c. Vlaamse Landmaatschappij

d. Grauwe kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels

3

PEER

a. Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid: gebiedscoördinatie door Lily Gora

b. Vlaamse Landmaatschappij

FOCUS: HET PARTNERSCHAP IN DE VLAAMSE LEEMSTREEK

Om de lezer in te wijden in de complexe structuur van de partnerschappen, zoomen we even in op de Vlaamse Leemstreek. We dromen ervan om ooit evenveel kiekendieven in Vlaanderen te verwelkomen als er betrokkenen zijn bij dit project!

LEEMSTREEK: Klankbordgroep met 14 leden die elk hun eigen sector in deze streek vertegenwoordigen (Natuurpunt Oost-Brabant, Natuurpunt Limburg, Vogelwerkgroep Fruitstreek, Vogelwerkgroep Oost-Brabant, regioconsulenten Limburg en Vlaams-Brabant Boerenbond, Boerennatuur (vroeger Agrobeheercentrum Eco2), regioverantwoordelijke Hubertusvereniging Vlaanderen, provincie Vlaams-Brabant dienst leefmilieu, Vlaamse Landmaatschappij, Werkgroep Grauwe Gors, Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid).

VLAAMS: Terugkoppeling naar een Vlaamse stuurgroep via de coördinator vanuit Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid (Bart Tessens – later Lily Gora). Zo werd kennisuitwisseling van bij de aanvang van Plan Kiekendief op de agenda gezet.

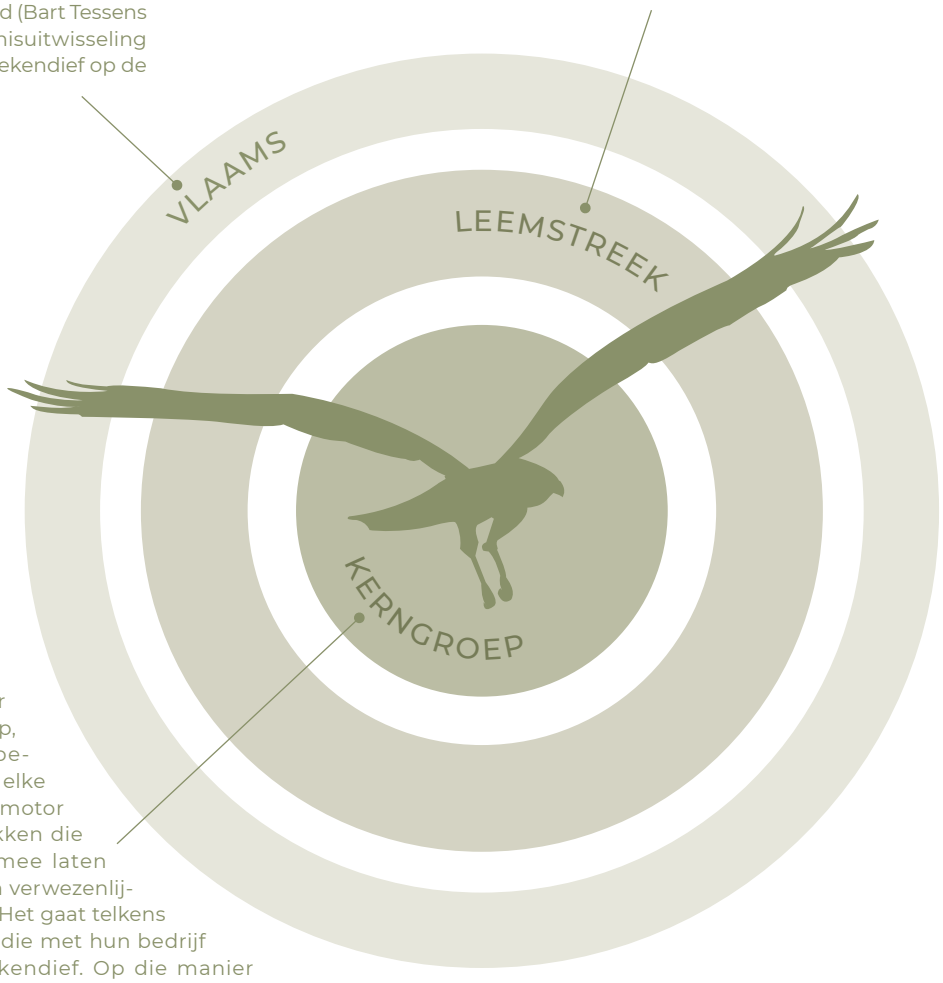

KERNGROEP: deze omvat de lokale betrokkenen in een prioritaire zone voor grauwe kiekendief. De motor van elke kerngroep bestaat uit de gebiedscoördinator vanuit het regionaal landschap, experten van WGG en de bedrijfsplanners van de VLM. In elke kernzone worden door deze motor verschillende mensen betrokken die op hun beurt de machine mee laten draaien en het project helpen verwezenlijken. Van papier naar praktijk. Het gaat telkens om individuele landbouwers die met hun bedrijf partner werden in Plan Kiekendief. Op die manier namen zij een deel van de uitvoering van de gebiedsvisie voor hun rekening. Ze werden hierin op maat begeleid door experten van WGG en VLM, natuur- en akkervogelbeschermers die veel tijd doorbrengen in het veld en zo hun waarnemingen, kritiek en aanvullingen delen, gemotiveerde medewerkers van lokale besturen die graag meedenken en -bouwen aan vaste structuren in hun gemeente zoals bijvoorbeeld creëren van toefjes struweel of scherp stellen van het beheer van hun bermen en vergunningen voor MAS-tellingen (zie verder) voorzien, mensen helpen samen brengen, ...

TERREINBEZOEK IN OUTGAARDEN MET LANDBOUWER JEAN-PHILIPPE VERCHEVAL IN JUNI 2019. SAMEN DISCUSSIËREN EN NADENKEN OVER ONKRUIDDRUK OP DE EERSTE VOGELAKKER IN OUTGAARDEN. SAMEN MET REMAR ERENS, KJELL JANSSENS, ROALD STEENO EN BEN KOKS

Zowel in de Vlaamse Leemstreek als in de Moeren werd parallel aan deze gebiedscoördinaties een onderzoek uitgevoerd o.l.v. grauwe kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels (GKA). Via dit onderzoek tracht GKA de voedselbeschikbaarheid en het beheer van de maatregelen in functie van de Grauwe Kiekendief gedurende vier opeenvolgende jaren te meten. Op die manier werd via een MAS (Meetnet Agrarische Soorten) systematisch het aantal akkervogels (alle detecteerbare soorten in een straal van 300 m rond één telpunt) in kaart gebracht op de Vlaamse Leemplateaus en in de Moeren. Er werden ook muizen geteld op en rond een selectie van verschillende beheerovereenkomsten in de meest kansrijke zones voor grauwe kiekendief.

DE PARTNERS AAN HET WOORD...

DE REGIONALE LANDSCHAPPEN ZUID-HAGELAND EN HASPENGOUW EN VOEREN

“Samen voor meer kwaliteitsvolle landschappen, geïnspireerd door het verleden en klaar voor de toekomst.”

Regionaal Landschap Zuid-Hageland situeert zich in het zuidoosten van Vlaams-Brabant. Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren in het zuiden van Limburg. De kerngebieden voor grauwe kiekendief in de Leemstreek (Groot-Hoegaarden, Gingelom en de plateaus van Heers tot Riemst) situeren zich in het zuiden van beide regionale landschappen. Groot-Hoegaarden strekt zich uit over de gemeenten Boutersem, Hoegaarden, Tienen en Landen. In Limburg vind je de kernzones voor grauwe kiekendief terug in Gingelom, Heers, Herstappe, Tongeren en Riemst.

Een regionaal landschap werkt rond de versterking van natuur, erfgoed, streekidentiteit, klimaat en water. Regionale landschappen zorgen voor draagvlak voor en beleving in het landschap. Hun core business is het samenbrengen van inwoners en partners rond een wervend landschapsverhaal dat inspireert en voor verbondenheid zorgt. Dit is dan ook de rol die zij opnemen in de realisatie van deze eerste fase van het soortbeschermingsprogramma voor grauwe kiekendief in de regio van de Leemstreek.

RLZH BRENGT PARTNERS SAMEN TEN VELDE VOOR NETWERKMOMENT (JUNI 2018)

WERKGROEP GRAUWE GORS VZW

Werkgroep Grauwe Gors is een Vlaamse akkervogelvereniging waarvan de werking zich vooral uitstrekt in de Haspengouwse Leemstreek tussen Leuven en Maastricht, waar ook de laatste bolwerken voorkomen van de grauwe gors. Ook in het Waalse Hesbaye wordt de werkgroep steeds actiever.

De Werkgroep Grauwe Gors evolueerde vijftien jaar geleden vanuit een groep vrienden die in hun vrije tijd, bevlogen door akkervogels, kennis wilden ontwikkelen om tot slimmere vormen van effectief akkervogelbeheer te komen. Hun expertise en advies kwam vaak van pas wanneer akkervogelbeleid in instrumenten werd gegoten, zoals ook bij de opmaak van het SBP grauwe kiekendief en het SBP akkervogels. Jaarrond volgen zij de situatie op het veld en houden zij als belangenvereniging voor akkervogels een vinger aan de pols. Hun uitgangspunt? Door degelijk veldwerk een beter begrip krijgen van het functioneren van een agrarisch landschap en de soorten die er afhankelijk van zijn, zoals grauwe gors, veldleeuwerik, kiekendieven of velduil. Die ecologische kennis wil Werkgroep Grauwe Gors als leidraad naar voor schuiven om de juiste instrumenten te kiezen die leefbare populaties akkervogels in een landbouwlandschap kunnen opleveren.

Hun rol in Plan Kiekendief was dan ook enerzijds ecologische adviesverlening tijdens het proces van de beste maatregelen toewijzen en aanleggen op de beste plekken en de ecologische opvolging van het beheer van de maatregelen. Anderzijds staken zij heel wat uren coördinatie- en vrijwilligerswerk in het opvolgen van deze kwetsbare soorten in combinatie met de aangelegde beheerovereenkomsten. Het simultaan telweekend Kiek ‘n Gors is een initiatief van deze werkgroep dat sinds 2016 bestaat en actief werd ingezet om Plan Kiekendief te versterken.

ROBIN VAN WERKGROEP GRAUWE GORS IN ACTIE TIJDENS DE AVONDWANDELING VAN HET KIEK ‘N GORS WEEKEND IN JUNI 2017

VLAAMSE LANDMAATSCHAPPIJ

De VLM maakt als extern verzelfstandigd agentschap deel uit van het beleidsdomein Omgeving. Voor de Vlaamse Landmaatschappij is een veerkrachtige open ruimte vol leven het antwoord op uitdagingen als verstedelijking en klimaatverandering. Ze versterkt de open ruimte op het platteland en in de stadsrand door mee te werken aan het beleid en door te investeren in bodem- en waterkwaliteit, biodiversiteit en infrastructuur. Zo zorgt ze mee voor een mooi landschap en een gezonde omgeving, waar het goed is om te leven en te werken en waar er ruimte is voor ontspanning. Dat doet ze met deskundigheid en passie en altijd in samenwerking met onze partners.

Concreet werkten de bedrijfsplanners van de dienst beheerovereenkomsten actief mee aan de uitvoering van dit project. Een tiental bedrijfsplanners (elke bedrijfsplanner is verantwoordelijk voor een bepaalde regio) sloot beheerovereenkomsten voor grauwe kiekendief met landbouwers, gaf advies tijdens het proces van het toewijzen en aanleggen van de maatregelen en volgde (het beheer van) de maatregelen op in continu overleg met de andere projectpartners.

BEDRIJFSPLANNER VAN VLM, SVEN JARDIN, LICHT HET PROJECT TOE TIJDENS EEN TERREINEXCURSIE IN DE LEEMSTREEK, JUNI 2018 © GRIET NIJS

BEDRIJFSPLANNERS ACTIEF IN DE VLAAMSE LEEMSTREEK DOEN EEN GEZAMENLIJK TERREINBEZOEK IN KIEKENDIEFGEBIEDEN IN TONGEREN. ONDERLING WORDEN ERVARINGEN EN KENNIS UITGEWISSELD. IN TOTAAL ZIJN EEN TIENTAL BEDRIJFSPLANNERS BETROKKEN BIJ DE UITVOERING VAN PLAN KIEKENDIEF IN VLAAMS-BRABANT, LIMBURG EN WEST-VLAANDEREN. (24/09/2020) © SVEN JARDIN, VLM

GRAUWE KIEKENDIEF - KENNISCENTRUM AKKERVOGELS (NL)

Bij de start van 'Plan Kiekendief' was het nog Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief die als kennispartner in dit project stapte. Inmiddels zijn er bij onze noorderburen structurele veranderingen doorgevoerd en vormen ze nu het Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels.

Het is een kennisorganisatie op het gebied van de bescherming van akkervogels en natuurbeheer in agrarisch gebied met een nationaal en internationaal netwerk.

GKA was enerzijds de internationale kennispartner bij uitstek met inmiddels een jarenlange ervaring in het beschermwerk van (grauwe) kiekendieven en de aanleg van vogelakkers. Ze vormden meermaals de partner waar elk van ons terecht kon voor inhoudelijke feedback en technische aanvullingen of raad. Anderzijds waren zij verantwoordelijk voor het onderzoek naar het voedselaanbod voor grauwe kiekendief (via MAS en muizenmonitoring) in Vlaanderen, waarvoor zij nauw samenwerkten met hun collega's van Werkgroep Grauwe Gors. Samen waren zij de afgelopen vier jaar verantwoordelijk voor het opzetten van dit netwerk met vrijwilligers en communicatie over de resultaten naar de natuursector, landbouwers en (lokale) overheden. Ze leverden hiervoor één professionele onderzoeker die een team van een tiental vrijwilligers in de Leemstreek begeleidde alsook een team van 4 vrijwilligers in de Moeren.

KENNISUITWISSELING MET GKA WAS EEN BELANGRIJK ONDERDEEL VAN DE OPSTARTFASE VAN PLAN KIEKENDIEF. OIKE VLAANDEREN WAS HIERBIJ DÉ SPILFIGUUR DIE ZORGDE VOOR HET AFSTEMMEN VAN COMMUNICATIE, NETWERKMOMENTEN EN UITWISSELING ZOALS JAARLIJKS EEN NEDERLANDSE DELEGATIE TIJDENS HET KIEK 'N GORS WEEKEND IN DE LEEMSTREEK EN DE UITSTAP MET VLAAMSE LANDBOUWERS NAAR GRONINGEN IN 2018 MET O.A. EEN BEZOEK AAN GROENVOERDROGERIJ OLDAMBT WAAR LUZERNE KUNSTMATIG WORDT GEDROOGD. © FREEK VERDONCKT

MAS-WERK IN CINGELOM - FOTO © JOHANNES JANSEN

OVER HET BELANG VAN DE GEBIEDSCOÖRDINATIE, LOKALE INBEDDING EN PARTNERSCHAP

Alle partners onderschreven tijdens de eerste fase het samenwerkingsmodel met een centraal en lokaal aanspreekpunt: de gebiedscoördinator. Een goede verdeling van verantwoordelijkheden en duidelijkheid over ieders rol was een uitgangspunt voor een goede samenwerking in de Leemstreek. Zo kunnen partners in dezelfde richting werken met respect voor elkaars rol en positie.

"Partners binnen Plan Kiekendief werkten in dezelfde richting met respect voor elkaars rol."

Johannes Jansen - GKA, MAS-coördinator

"Ik was vaak aangenaam verrast door de flexibiliteit van de partners. Bij onverwachte problemen zoals de opkomst van melde op de vogelakkers werd constructief gewerkt naar een passende oplossing."

Wouter Vansteelant - GKA, MAS-coördinator

"De techniciteit waarmee akkervogelbescherming soms gepaard gaat, vormde voor landbouwers geen probleem. Integendeel. Geregeld reed ik eens mee op de tractor. Daar staken we beiden wat van op, hij over akkernatuur en ik over landbouw."

Freek Verdonckt - WGG

"De gronden die ik bewerk zijn van mijn grootvaders. Eén van mijn grootvaders schreef voor zijn dood een tekst voor zijn doodsbrief:
"Ik zal de halmen niet meer zien;
noch binden ooit de volle schoven
maar doe mij in de oogst geloven;
waarvoor ik dien"
Met deze tekst in het achterhoofd een groot stuk grond afstaan voor 'alternatieve landbouw' was een moeilijk gegeven waar veel hersenspinsels aan zijn voorafgegaan. Achteraf gezien denk ik nu dat hij trots kan zijn dat ik in dit project ben ingestapt."

Raf Pierlet, landbouwer Hakendover

"In de Moeren werken we onder de vleugels van een stuurgroep waarin in totaal 13 organisaties vertegenwoordigd zijn. Naast Natuur en Bos en de VLM, de provincie West-Vlaanderen en Natuurwerkgroep de Kerkuil, zetelen er ook de betrokken gemeenten in en verder Boerenbond, Boerennatuur, Inagro en Hubertusvereniging Vlaanderen."

Kristof Goemaere, gebiedscoördinator in de Moeren namens Antea Group

"De partners van Plan Kiekendief hebben de juiste toon gevonden bij de landbouwers in Vlaanderen. Ik zou durven stellen dat de Vlaamse vogelakkers zelfs beter zijn dan die in Nederland."

Ben Koks

“Ik zet al langer luzerne in de streek voor mijn koeien en heb er dus ervaring mee. Daar konden de mensen van dit project meermaals op rekenen. Ik deed dat ook graag, die kennis delen. Via het project van de kiekendief hebben in feite meerdere landbouwers in onze streek dit gewas terug leren kennen. Dat is een goede zaak naar de toekomst toe.”

Libert Bergen, landbouwer Boutersem

“Dit beschermingsprogramma startte zonder duidelijk vertrekpunt (een toevallig opgemerkt en beschermd broedgeval grauwe kiekendief). Met verbijsterend weinig middelen zijn jullie erin geslaagd om een verdienstelijk begin te maken en deze materie onder de aandacht te brengen van heel wat beleidsmedewerkers. Dat is op zich al een enorme sprong voorwaarts.”

Ben Koks

“Voor Natuur en Bos is het natuurlijk ideaal dat we kunnen rekenen op gebiedscoördinatoren die het werkingsgebied kennen en lokaal verankerd zijn.”

Lily Gora, Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid

“Als gebiedscoördinator fungeer je als een soort van mayonaise, een mogelijkmaker, zonder het doel van het project uit het oog te verliezen! Die rol nam ik met veel enthousiasme op. En hoe je het ook draait of keert: uiteindelijk vormden we in de Leemstreek een goed draaiend gebiedsteam. Persoonlijk heb ik van elke partner enorm veel bijgeleerd.”

Hanne Vandewaerde, RLZH

“"Voor de regionale landschappen is Plan Kiekendief méér dan een soortbeschermingsprogramma: het is een aanleiding om samen met alle partners een intensieve samenwerking uit te bouwen en zo verschillende projecten rond agrobiodiversiteit op te starten. Op lange termijn willen we hiermee aantonen dat natuur en landbouw wel degelijk kunnen samengaan."

Kristien Justaert, coördinator Regionaal Landschap Zuid-Hageland

“Het is mooi om met verschillende partners hieraan mee te werken waarbij ieder zijn eigen expertise heeft. Het is een ideale leerschool om van elkaar te leren.”

Sven Jardin, bedrijfsplanner, VLM

"Om de maatregelen voor kiekendief in Honsem te kunnen realiseren, ging ik zelf met collega landbouwers bekijken hoe we dat konden klaar spelen. Zo sloten we onderling overeenkomsten over wie welke maatregelen op zijn gronden kon voorzien op maat van zijn eigen bedrijf. De bedrijfsplanners hebben ons hierbij ondersteund"

Kobe Ruell, landbouwer Boutersem

COMMUNICATIE

Het is een open deur intrappen dat heldere en verbindende communicatie in een project met vele betrokkenen, waarvan de belangen en interesses niet altijd helemaal dezelfde zijn, het welslagen van dit project mee bepaalt. De afgelopen vier jaren hebben we, met vallen en opstaan, verschillende manieren gezocht om over Plan Kiekendief te communiceren. Zo hoopten we alle doelgroepen, geïnteresseerden en betrokkenen te bereiken.

"We zijn best voorzichtig met te snel positief te willen uitpakken met anekdotische resultaten. Dit ondermijnt de wetenschappelijke onderbouwing en zelfs de reputatie van dit project."

Wouter Vansteelant, GKA

"Dat filmpje was gewoon een schot in de roos!"

iedereen was unaniem over het filmpje 'Vlieg mee met de grauwe kiekendief', nog steeds op YouTube te bewonderen

"Grensoverschrijdende communicatie en afstemming over de aanpak van bescherming van (grauwe) kiekendieven zal cruciaal worden in de toekomst."

Lily Gora, Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid

"Informele babbels met de boeren hadden er meer mogen zijn. Hun inspraak op overleg- of toonmomenten in het veld waren waardevol, maar er mogen nog een pak meer van die momenten of activiteiten georganiseerd worden."

Johannes Jansen, GKA

"Erg belangrijk om je verhaal en draagvlak sterk te houden is continuïteit, continuïteit en nog eens continuïteit!"

Jurgen Bernaerts, bedrijfsplanner, VLM

"Een digitale nieuwsbrief naar deelnemende 'kiekendiefboeren' zou een meerwaarde kunnen zijn in dit project."

Karolien Michiel, VLM

"Wij zijn vragende partij voor meer van deze uitstappen en discussies ten velde. Meer van dat!"

Geert Pollenus, landbouwer Gingelom, na een veldbezoek met verschillende lokale geïnteresseerden en betrokkenen in oktober 2019

STERKTES EN ZWAKTES

Wie vooruit wil, leert best uit het verleden. Hoe kunnen we het partnerschap en daarmee de goede uitvoering van Plan Kiekendief, nog verbeteren? Niet iedereen keek altijd in dezelfde richting. Er waren weinig of geen middelen voor ecologisch advies en monitoring, wat soms voor extra druk zorgde in het partnerschap.

"Er zijn misschien nog geen broedende grauwe kiekendieven in de Leemstreek, maar er liggen wel al een heel aantal vogelakkers. Ik zie een vogelakker als een multifunctionele maatregel die zowel een landschappelijke meerwaarde heeft alsook voor vele andere soorten dan de grauwe kiekendief."

Jurgen Bernaerts, bedrijfsplanner, VLM

"De goede samenwerking tussen al deze verschillende partners is van groot belang zodat alle beschikbare kennis op een kwaliteitsvolle manier vertaald kan worden in concrete realisaties. De rol van onafhankelijke bruggenbouwer is hierin zeer waardevol. Zo wordt beleid omgezet in goede praktijk." ***An Digneffe, coördinator RLH***

"Ik kan niet ontkennen dat een project met in de hoofdrol een roofvogel zoals een kiekendief weerstand oogst bij sommigen van mijn achterban. Oké om te werken rond akkervogels en verbeteren van hun leefgebied. Maar een kiekendief? Dat ligt bij sommigen toch moeilijk ..."

François Verbruggen, HVV

"Een vogelakker is een mooi staaltje van inventiviteit voor zowel natuur, milieu, landbouw met het oog op ecologische en economische aspecten."

Raf Pierlet, landbouwer Hakendover

"Het feit dat jullie met zo weinig middelen relatief veel bereikt hebben, heeft natuurlijk ook zijn keerzijde. Reken maar eens uit hoeveel honderden uren vrijwillig in dit project gestoken zijn. Niet enkel van (externe) akkervogelkenners, maar ook van de vele vrijwilligers zonder wie de MAS-tellingen nooit zo'n groot succes zouden zijn geweest in Vlaanderen." ***Ben Koks***

"Omdat we met eigen ogen zien dat aangelegde vogelakkers het hele jaar rond relevant zijn voor alle soorten kiekendieven, lijkt het een evidentie dat een volgend soortbeschermingsplan haar scope verruimt en het hele plaatje in rekening neemt. Dit plan zou wel eens goed kunnen doorpakken om ook blauwe kiekendief en velduil een duurzame toekomst te geven in Vlaanderen." ***Freek Verdonckt, WGG***

"We moeten het akkerlandschap hier en daar terug aankleden en daar wil ik graag bij helpen. Kom eens af naar Tongeren zodat we dit samen kunnen bekijken!"

Didier Horman, WBE Jekervallei, Tongeren

REALISATIES VAN PLAN KIEKENDIEF 2017-2020

ONTWIKKELEN EN GERICHT BEHEREN VAN (BESTAAND EN NIEUW) LEEFGEBIED

TIJDELIJKE MAATREGELEN VIA BEHEEROVEREENKOMSTEN

De Leemstreek

De beheerovereenkomsten "vogelakker" en "wisselteelt" werden succesvol pal op de open akkerplateaus van de Leemstreek gepositioneerd. Voor deze 2 maatregelen wordt gemikt op percelen van minimum 1 ha groot. Jaarlijks ontvangen de deelnemende landbouwers hiervoor een vergoeding van respectievelijk +/- 2000 €/ha[1] en per jaar (vogelakker) en 1931 € per ha en per jaar (wisselteelt). De beheerovereenkomst wordt afgesloten voor een duur van vijf jaren. Daarbij is de BO “vogelakker” meteen de best vergoede BO in Vlaanderen. In de loop van het project bleek dat de geteelde luzerne erg in trek was als veevoeder. Omdat de landbouwer inkomsten haalt uit de geteelde luzerne, kan overwogen worden om de vergoeding aan te passen, zodat met dezelfde middelen meer beheerovereenkomsten afgesloten kunnen worden.

In de loop van deze eerste vier projectjaren werd in totaal een kleine 240 ha aan kiekendief vriendelijke maatregelen aangelegd in 15 van de 16 prioritaire zones van de Leemstreek: 59,7 ha in Honsem (door 9 landbouwers), 12,4 ha in de Grote Kouter (door 3 landbouwers), 12,1 ha in Meldert (door 1 landbouwer), 3,1 ha in Wolvengracht (door 1 landbouwer), 20,8 ha in Outgaarden (door 4 landbouwers), 2,6 ha in Goetsenhoven (door 1 landbouwer), 19,5 ha in Hakendover (door 4 landbouwers), 20,6 ha in Middellanden (door 6 landbouwers), 10,2 ha in de Brakouter (door 2 landbouwers), 42,5 ha in Gingelom (door 8 landbouwers), 2,52 ha in Vechmaal (door 1 landbouwer), 21,7 ha in Rutten (door 3 landbouwers), 5,5 ha in Vreren (door 1 landbouwer), 4,9 ha in de Zouw (door 2 landbouwers) en 2 ha in Zussersel (door 1 landbouwer).

44 landbouwers legden dus tijdelijke maatregelen aan voor de grauwe kiekendief in de drie kerngebieden Groot-Hoegaarden, Gingelom en Heers-Riemst. Eén prioritaire zone in Heers bleef ‘niet geactiveerd’.

In bijna elke kansrijke zone in de Vlaamse Leemstreek werden enkele landbouwbedrijven rechtstreeks partner in de uitvoering van Plan Kiekendief. Elk van deze bedrijven werd nauw opgevolgd en geadviseerd in het onderhoud en de bijsturing van de maatregelen voor grauwe kiekendief. De solide integratie van het concept vogelakker en met name het

1 Een vogelakker wordt steeds aangelegd via een combinatie van luzernestroken en gras-granen-kruidenstroken. Voor de luzernestroken ontvangt de landbouwer per jaar 1764 euro/ha; voor de gras-granen-kruidenstroken ontvangt hij per jaar 2247 euro/ha. Dit komt op een gemiddelde van ongeveer 2000 euro per ha vogelakker.

VOGELAKKER IN BOUTERSEM/HOEGAARDEN © STUDIO TROPICS

OOGSTEN LUZERNE VOGELAKKER © STUDIO TROPICS

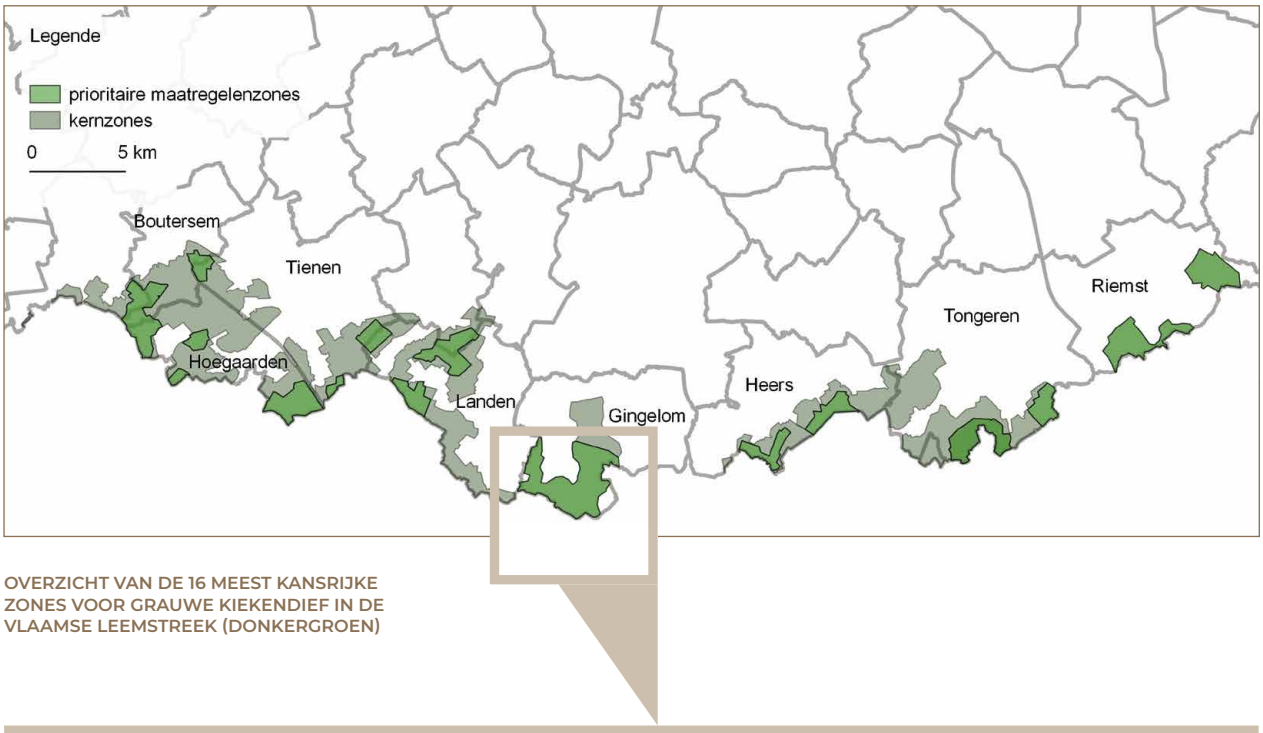

OVERZICHT VAN DE 16 MEEST KANSRIJKE ZONES VOOR GRAUWE KIEKENDIEF IN DE VLAAMSE LEEMSTREEK (DONKERGROEN)

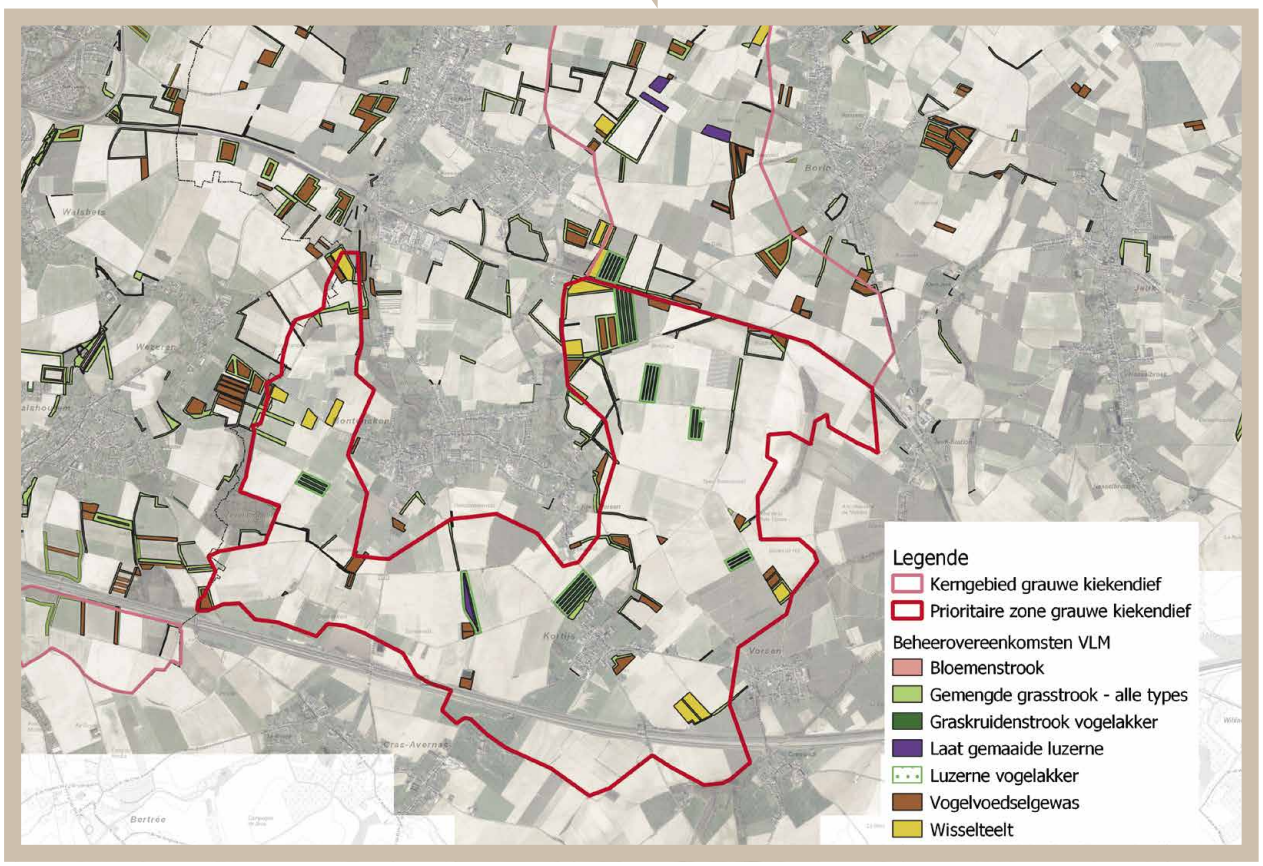

VOORBEELD OVERZICHT LIGGING ALLE BEHEEROVEREENKOMSTEN IN GINGELOM IN 2019 (DERDE PROJECTJAAR PLAN KIEKENDIEF)

lokale gebruik en de eventuele lokale verkoop van luzerne is van belang om het project een duurzaam perspectief op lange termijn te geven. De terugkeer van een significant areaal luzerne op deze open akkergebieden vraagt om specialisatie. Zo groeit stilaan een knowhow bij deze 'kiekendieflandbouwers' over dit 'vergeten' eiwitrijk gewas. Van daaruit ontstaat op autonome wijze samenwerking tussen collega-boeren, zoals dat van oudsher het geval is voor andere teelten of uitwisseling van stalmest tegen voedergewassen. In een poging om de eerste ervaringen en kennisopbouw in de Leemstreek te documenteren, werd een beknopte brochure samengesteld. De projectpartners organiseerden ook een aantal lokale lezingen waarop alle landbouwers in kiekendiefgebied uitgenodigd werden.

> *"Door projecten als deze wint luzerne terug aan aandacht en belang. Hierachter schuilt een belangrijk ecologisch verhaal. Door luzerne zelf te telen hoeven we er geen van Frankrijk, Nederland of Duitsland te laten komen of dure soja in te voeren. Door het wegvallen van transport, opslag, drogen, e.a. is onze CO_2 uitstoot een pak minder. Het gewas hoeft geen stikstof bemesting. Dat komt ten goede voor ons grond (en drink)water."*
>
> ***Raf Pierlet, landbouwer uit Hakendover***

Hetzelfde kan gesteld worden voor een gemeenschappelijke aanpak voor het maaien en afvoeren van de kruidenrijke grasstroken. Hier liggen nog kansen om te composteren en lokale kringlopen op te zetten: een 'to do' voor de volgende fase!

Regionaal Landschap Zuid-Hageland organiseerde elk jaar 1 à 2 samenaankoop acties voor de landbouwers in de Leemstreek. Deze actie vormde niet alleen een eenvoudigere toegang tot de benodigde mengsels. Op deze manier werd onbehandeld zaaigoed geregeld. Dit komt de biodiversiteit op de akkers en de gezondheid van de vogels die letterlijk 'een graantje meepikken' ten goede.

COVER BROCHURE LUZERNE

LANDBOUWER KOBE (VEETELER) MAAIT DE VOGELAKKERS VAN VERSCHILLENDE LANDBOUWERS IN KIEKENDIEFZONE 'HONSEM'. DE LUZERNE KUILT HIJ IN VOOR Z'N RUNDEREN. HIER IS HIJ AAN HET WERK EN SPAART OOK ENKELE ZONES UIT DIE BIJ EEN TWEEDE SNEDE (60 DAGEN LATER) MEEGENOMEN WORDEN.

LANDBOUWER JO JOCHMANS CHECKT DE LUZERNE DIE HIJ LAAT DROGEN OP HET VELD - ZOMER 2018 © STUDIO TROPICS

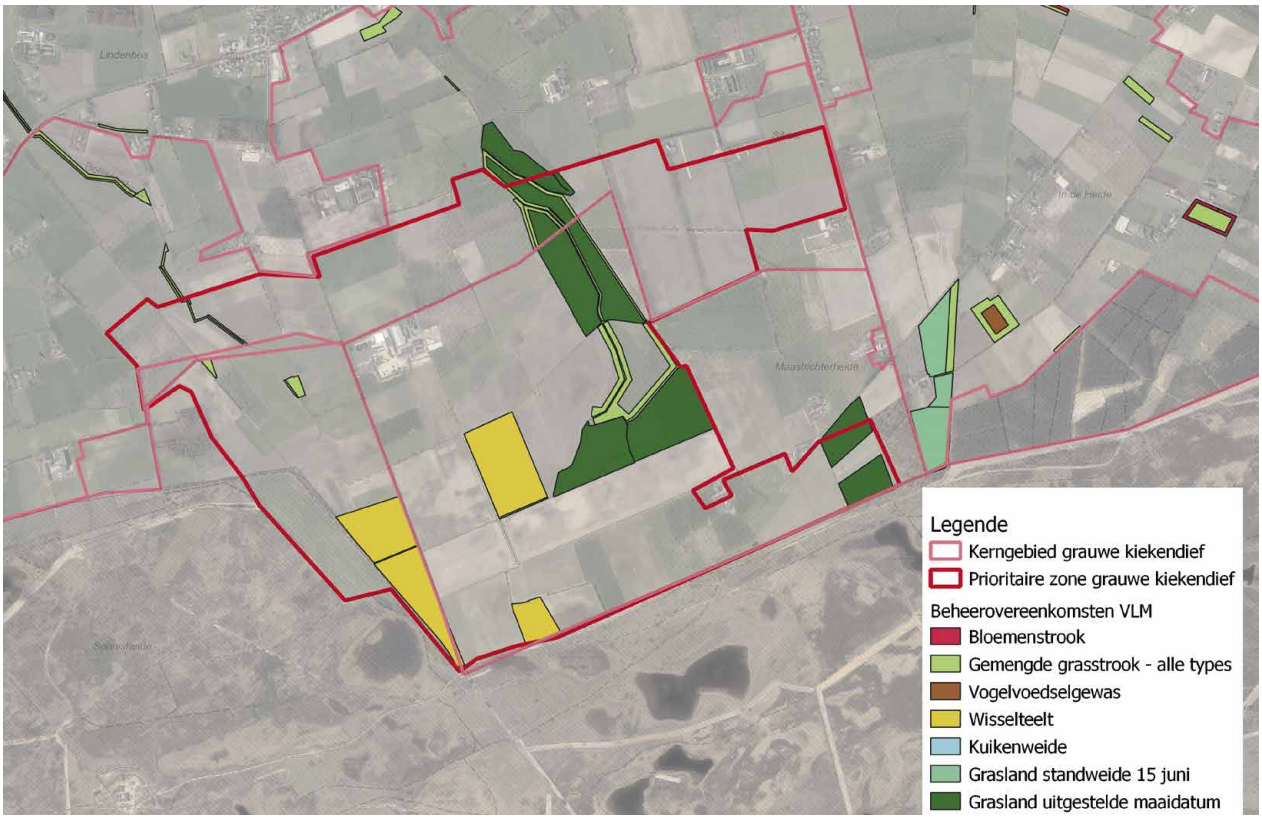

Militaire heidegebieden en landbouwgebied regio Peer

In tegenstelling tot de akkergebieden op de Leemplateaus of in de polders is hier **niet** gekozen om te starten met de aanleg van vogelakkers, omdat het herstel van de oorspronkelijke relatie tussen heide en een vochtig tot nat landbouwgebied hier belangrijker is. De intensivering in het landbouwgebied heeft een negatieve invloed op naastliggende heidegebieden, waardoor deze in kwaliteit achteruitgaan. Doelstelling in dit gebied is in eerste instantie het herstel van natte weilanden met een weidevogelpopulatie zoals die er vroeger was; de grauwe kiekendief kan dan een gevolg zijn van een herstelde vogelrijkdom.

De grootste oppervlakte aan beheerovereenkomsten - 40 ha - is voor weidevogels ingericht. Het is de bedoeling om de weidevogelgebieden op de laagst gelegen en potentieel natste delen te ontwikkelen. Op de droogste stukken werd 20 ha wisselteelt aangelegd als mogelijke broedplaats voor grauwe kiekendief. Ondertussen wordt een ecohydrologische studie uitgevoerd om te bepalen waar en hoe dit gebied vernat kan worden om het te ontwikkelen tot een weidevogelgebied en om de hydrologie op het schietterrein te verbeteren, waardoor deze gebieden weer meer aantrekkelijk worden voor vogels als grauwe kiekendief. Ondertussen blijken de wisselteeltakkers in de smaak te vallen bij overwinterende blauwe kiekendieven. In de loop van februari 2021 pleisterden hier drie mannetjes en één vrouwtje die er constant op muizen joegen.'

De Moeren

Er was betrekkelijk snel interesse bij de landbouwers voor dit nieuwe type beheerovereenkomst. In de Moeren was er namelijk al een jarenlange samenwerking met de lokale bedrijfsplanner van de VLM, Dieter Coelembier. Hierdoor waren vele landbouwers bekend met beheerovereenkomsten. Een specifieke trigger voor het overtuigen van de landbouwers voor de aanleg van de nieuwe maatregel 'vogelakker' was de aanleg van een demonstratieveld midden in de Moeren onder impuls van Inagro vzw. Zo konden

EEN VOGELAKKER IN DE MOEREN ONTLEED © KRISTOF GOEMAERE

landbouwers midden in “hun Moeren” zien hoe een vogelakker aangelegd en beheerd werd. Dit praktische voorbeeld in combinatie met de overtuigingskracht, uitleg en professionele begeleiding van hun bedrijfsplanner, deden velen beslissen om er zelf een aan te leggen.

Eind 2018, amper twee jaar na de start van het soortbeschermingsprogramma, hadden 6 landbouwers samen al 7 vogelakkers aangelegd. Dit was goed voor in totaal 48 ha vogelakker. De nieuw aangelegde akkers, samen met reeds eerder gesloten beheerovereenkomsten, waren zo goed voor 100 ha geschikt leefgebied. In 2019 werd het areaal verder uitgebreid met een 8ste vogelakker van 10 ha. Het oppervlaktedoel voor tijdelijke maatregelen werd dus relatief vlot behaald. De akkervogels en (bruine) kiekendieven zagen dat het goed was. De grauwe kiekendief kwam er dan wel nog niet tot broeden; we zijn hoopvol dat het leefgebied reeds goed ontwikkeld is en de kansen voor vestiging in de toekomst verder zullen stijgen.

PERMANENTE ELEMENTEN IN HET KIEKENDIEFLANDSCHAP

Het nadeel van tijdelijke maatregelen is dat ze tijdelijk zijn. Daarom werken we binnen Plan Kiekendief ook aan permanente wijzigingen in het landschap, die een vaste waarde en baken zijn voor kiekendieven en andere akkervogels. De concrete doelstelling binnen het SBP is een percentage van 5 à 10% akkervogelvriendelijke structuren in deze kerngebieden. Er werd voorop gesteld om tegen 2021 in elk gebied ten minste 25% van deze permanente structuren te realiseren.

In eerste instantie hebben we een screening van de kerngebieden gedaan, met in het achterhoofd een aantal vragen die een analyse van het kiekendieflandschap mogelijk maakten:

Hoe is de kwaliteit van de bestaande permanente structuren? Is er een upgrade of zelfs een uitbreiding mogelijk? We maakten een eerste overzicht

AANPLANT VAN SLEEDOORN, HONDSROOS, MEIDOORN EN EEN VELDIEP (SEPTEMBER 2020)

van de kansen voor de aanleg van enerzijds grazige structuren langs bestaande waardevolle kleine landschapselementen, alsook het herstel van struweel in bestaande brede bermen, waar de botanische waarde verwaarloosbaar is.

Ruilverkaveling

In de Vlaamse Leemstreek is onder de noemer 'Ruilverkaveling Willebringen' één actuele ruilverkaveling in uitvoering.

Daar waar structuren in de ruilverkaveling bestemd worden als brede bermen, 'akkervogelstroken', ... is het een kans om de ecologische meerwaarde die hiermee beoogd wordt in het gebied te bestendigen en te verzekeren naar de toekomst toe. Dit kan alleen wanneer een gezamenlijk beheerplan wordt opgemaakt voor deze zones en deze zaken op eenzelfde manier opgevolgd worden in de drie gemeenten.

Lokale finetuning op microschaal

Quick wins voor het daadwerkelijk realiseren van vaste structuren in het landschap werden in eerste instantie gevonden in samenwerking met de gemeenten, op openbaar domein. In Outgaarden (Hoegaarden) en Landen werd zo een intensief traject afgelegd met de lokale betrokkenen uit de natuur- en landbouwsector om enkele bermen in openbaar domein te optimaliseren voor de grauwe kiekendief en andere akkervogels. Samen bekeken we het bermbeheer in de prioritaire zones Outgaarden en de Brakouter. We stelden een maaibeheer voor om de bermen eerder grazig te houden. Waar relevant plantten we toefjes struweel aan, bij voorkeur van stekelige soorten zoals sleedoorn, wilde rozen of meidoorn, in combinatie met enkele soorten die een belangrijke bron van nectar zijn in het voorjaar, zoals vlier en boswilg.

Het lijken druppels op een hete plaat, maar we hopen hiermee enkele pilootprojecten gerealiseerd te hebben die in de toekomst exponentieel uitgebreid kunnen worden. Zo mikken we niet alleen op wegbermen, maar ook op wachtbekkens, spoorwegbermen en -gronden, heggen of houtkanten in holle wegen of graften in akkergebied.

Extra permanente structuren aanleggen in het landbouwlandschap blijkt niet eenvoudig te zijn. Om de vinger precies op de wonde te kunnen leggen en creatieve ideeën en oplossingen te achterhalen bij enerzijds een groep van lokale betrokkenen en anderzijds een groep van mensen die helemaal niet betrokken zijn, werken we samen met het INBO. Als 'case' in hun onderzoek naar de sociale en economische impact van soortbeschermingsprojecten, interviewen zij een 20-tal landbouwers en andere betrokken bij Plan Kiekendief met een focus op dit knelpunt. Zo hopen we deze knoop in de toekomst te ontwarren en te komen met nieuwe concepten of oplossingen op zo'n manier dat het zowel voor de biodiversiteit als kleine en middelgrote landbouwbedrijven ten goede komt.

De Moeren

De aanleg van vogelakkers verliep vlot in de Moeren. Om daarnaast zones in te richten die een permanente functie kunnen hebben voor de doelsoorten, moet ingezet worden op delen van het gebied die niet in permanent landbouwgebruik zijn.

De perceelstructuur in de Moeren is open en grootschalig waardoor er zeer weinig restzones, zoals overhoekjes en bermen, aanwezig zijn. De grachten en (weg)bermen zijn in hoofdzaak de enige actueel aanwezige structuren die niet intensief gebruikt worden en een permanente groenfunctie hebben. Vanuit de kennis van het gebied werd een kansenkaart opgemaakt van de mogelijke zones waar op ingezet kon worden.

Hieruit kwamen al snel de wegbermen als het meest kansrijk naar voor, vooral wegens gebrek aan andere restzones.

Bijgevolg werd een traject opgestart om in overleg met de betrokken gemeenten het wegbermbeheer

INFOBORD DE MOEREN © BRAM CONINGS

bij te sturen, zowel binnen het projectgebied als in de aangrenzende 'Buitenmoeren'. Het is de bedoeling om de voedselbeschikbaarheid in de wegbermen binnen de Moeren en in het aangrenzende gebied te verbeteren voor akkervogels in het algemeen, en voor kiekendieven in het bijzonder.

De wegbermen zijn structureel verankerde en functionele elementen als ze voedsel- of nestgelegenheid bieden voor allerhande kleine akkervogels of muizen. In een deel van het gebied is er een zeer goed wegbermbeheer, maar aan de randen van het gebied (en net buiten de afbakening) zijn er nog uitdagingen om de natuurkwaliteit van de bermen te verbeteren.

In 2020 werden langs de grens met Frankrijk inheemse struiken aangeplant door de gemeente De Panne. Na verloop van tijd zullen de struiken een nestplaats bieden voor de aanwezige akkervogels. In deze zone loopt ook een fietspad van waaruit recreanten een goed zicht hebben op de aangelegde vogelakkers. Het infobord aan het begin van dit fietspad in de Moeren informeert de bezoeker over de kiekendieven.

Militaire heidegebieden en landbouwgebied regio Peer

Permanente structuren beperken zich in het landbouwgebied voornamelijk tot de wegbermen, al dan niet met houtkanten, en de waterlopen. Aansluitende, uitgestrekte heidegebieden behoren tot het natuurlijke leefgebied van de grauwe kiekendief. De kwaliteit van onze heidegebieden is echter afgenomen de laatste decennia, waardoor de biodiversiteit ook achteruit is gegaan. De maatregelen die Natuur en Bos in overleg met de militaire overheid neemt, zijn gericht op de verbetering van de abiotiek van deze uitgestrekte gebieden. Door een gericht beheer streven we naar een hogere soortenrijkdom en dus meer stapelvoedsel voor roofvogels zoals de grauwe kiekendief. Uit monitoring blijkt dat er een hoge dichtheid is aan vogels. Waarom de grauwe kiekendief er slechts zelden tot broeden komt is niet helemaal duidelijk. De aanwezigheid van en verbinding met andere populaties kiekendieven in de ruimte omgeving van deze heidegebieden speelt een belangrijke rol.

KLE'S NAAST VOGELAKKER IN DE MOEREN © KRISTOF GOEMAERE

MONITORING EN MEETNET AGRARISCHE SOORTEN: EERSTE RESULTATEN

Om een soort terug te krijgen, moeten de leefomstandigheden geschikt zijn. Voor een roofvogel is een van de belangrijkste criteria het voedselaanbod. Er moet genoeg voedsel te vinden zijn, en het moet makkelijk beschikbaar zijn om jongen voort te brengen. Het voorzien van vogelakkers en beheersovereenkomsten is een ding, maar leveren die genoeg prooien op? Om dat na te gaan, is het nodig om te tellen. We willen weten of het akkervogelvriendelijk areaal voldoende is, en of de maatregelen voldoende voedsel voortbrengen, zodat een kiekendief er kan broeden. En als er dan kiekendieven op afkomen die in akkers gaan broeden, dan moeten we ze vinden, zodat het nest beschermd kan worden.

Daarom zijn we sinds de start van Plan Kiekendief begonnen met een netwerk van tellingen, in drie luiken. Het grootste luik is een netwerk van punten om akkervogels te tellen, het hele broedseizoen lang, door een klein leger van dappere vrijwilligers. Een tweede luik is het monitoren van de aantallen muizen, om te zien of de aantallen in vogelakkers verschillen van daarbuiten. Een derde luik bestaat uit het zoeken van kiekendieven, waarvoor meerdere zoekdagen en een jaarlijks vrijwilligersweekend werden georganiseerd.

1. PROOIVOGELONDERZOEK

Om te meten hoe het gaat met de akkervogels, de voornaamste prooien van een grauwe kiekendief, werd gekozen voor een aangepaste werkwijze, een meetnet over het hele kerngebied. Deze monitoring volgt het protocol van het Meetnet Agrarische Soorten (MAS), uitgewerkt in Nederland door Sovon en GKA. Het meetnet bestaat uit telpunten die viermaal per broedseizoen gedurende 10 minuten worden bezocht, waarbij alle broedvogels binnen een straal van 300 meter worden genoteerd. De punten liggen verspreid over het kerngebied en de tellingen geven daarmee een goed algemeen beeld van de vogels in het akkergebied. De punten worden deels geteld door vrijwilligers (+/- 15 in de Leemstreek en +/- 5 in de Moeren), en deels door een professionele kracht. Het aantal getelde telpunten bepaalt de dekking van het kerngebied waarop gemonitord wordt. Sinds 2018 werden in totaal 184 punten geteld, waarvan 18 punten in de Moeren en 166 in de Leemstreek (zie onderstaande figuur). Het aantal getelde punten is sindsdien gestegen, tot 206 getelde punten in 2020. Dat is goed voor een totale teloppervlakte van ca. **5800ha**.

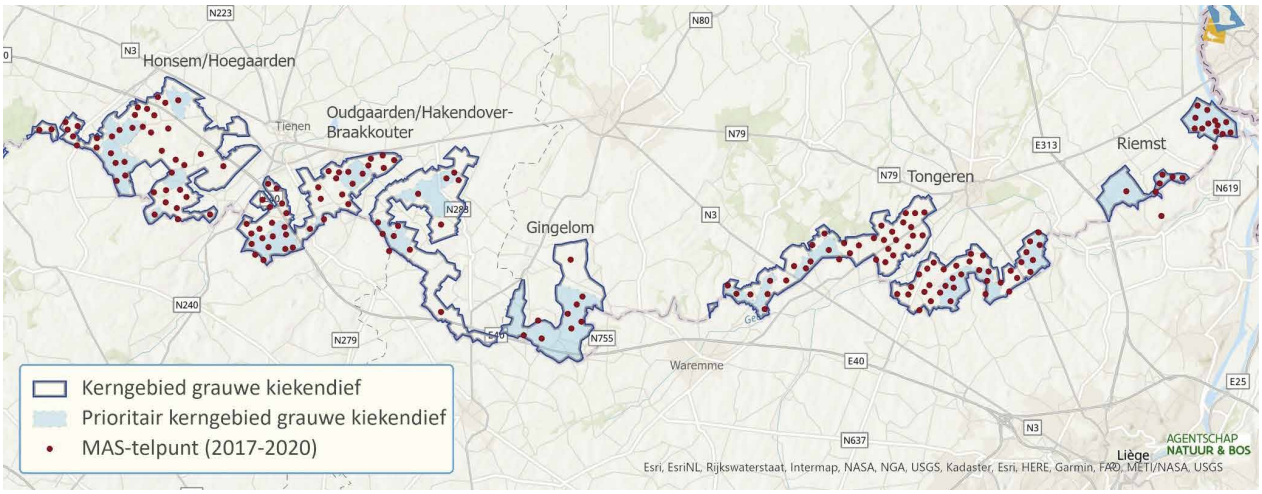

LIGGING VAN TELPUNTEN IN DE LEEMSTREEK DIE MINIMAAL ÉÉN KEER ZIJN GETELD IN DE PERIODE 2017-2020 BINNEN DE KERNGEBIEDEN VOOR GRAUWE KIEKENDIEVEN.

Uit de MAS-tellingen wordt het aantal broedparen per telpunt geschat, van alle vogelsoorten die worden waargenomen. Vogels worden geteld in een telcirkel tot een afstand van 300 m van de teller, en daarmee komt het getelde oppervlak op 28.3 ha. Omdat in tien minuten tijd waarschijnlijk niet alle vogels worden opgemerkt, en omdat vogels op grotere afstand ook kunnen worden gemist, is de uitkomst van de telling een minimumschatting. Ieder jaar dat er extra wordt geteld is een toegevoegde waarde, doordat met langere tijdreeksen nauwkeurigere trends kunnen worden berekend. Ook kunnen aan de hand van het habitat binnen de telcirkel relaties worden gelegd tussen bijv. het oppervlak aan beheerovereenkomsten en aantallen vogels.

Twee voorbeelden van uitkomsten van tellingen in 2020 zijn weergegeven in onderstaande kaartjes; een van de veldleeuwerik en een van de geelgors. Meer details over trends en mogelijke verbanden zal je terugvinden in het eindrapport monitoring[2].

2 Dit rapport is voorzien voor eind 2021.

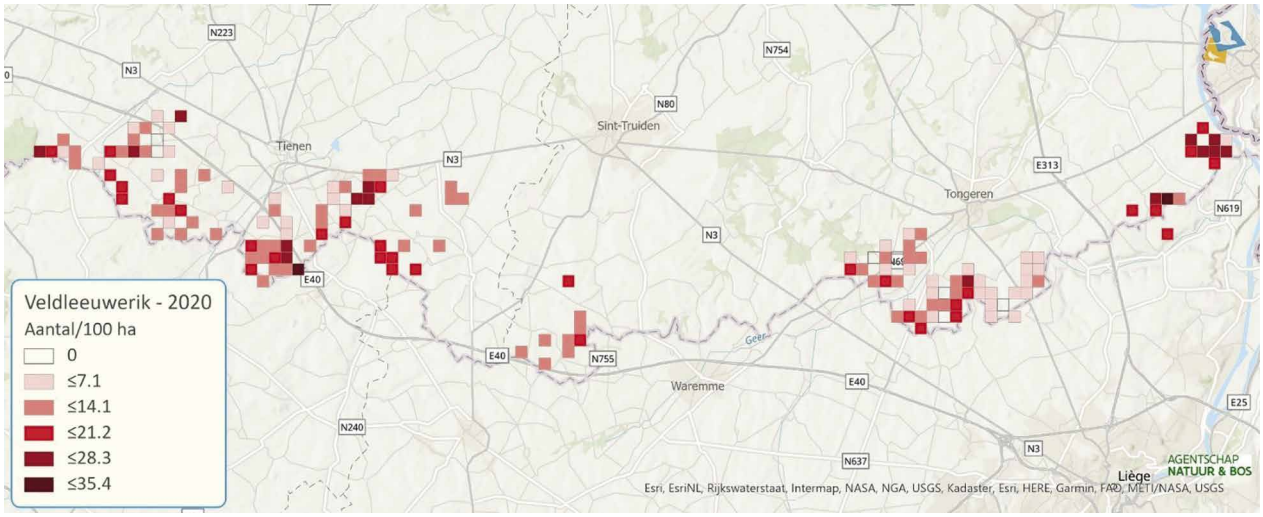

DICHTHEDEN VAN VELDLEEUWERIKEN (AANTAL BROEDPAREN/100 HA) IN DE LEEMSTREEK IN 2017-2020.

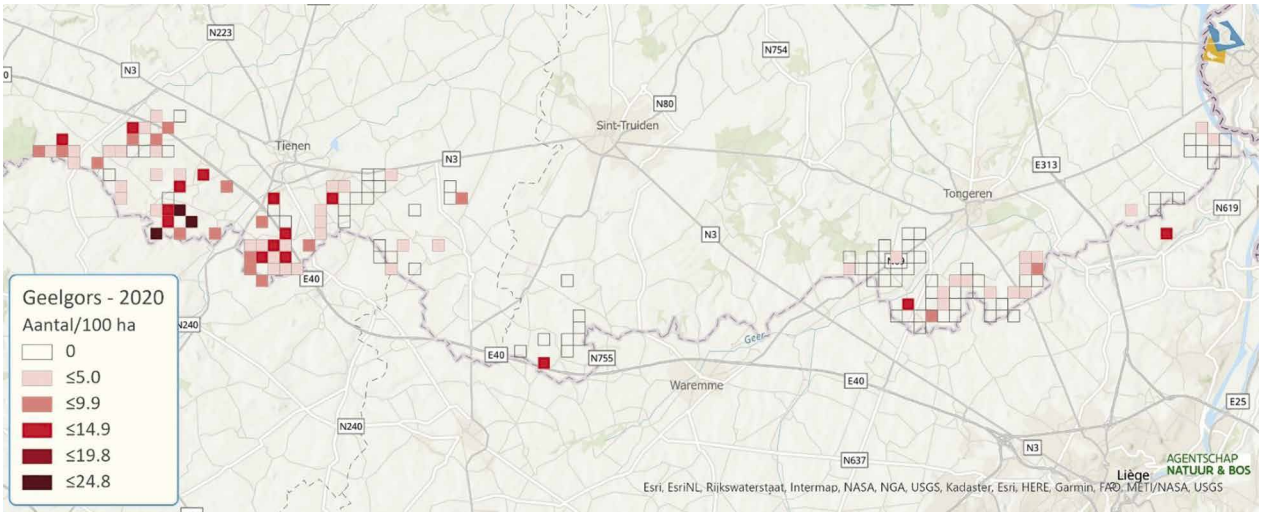

DICHTHEDEN VAN GEELGORZEN (AANTAL BROEDPAREN/100 HA) IN DE LEEMSTREEK IN 2017-2020.

2. MUIZENTELLING

Naast vogelmonitoring wordt er ook een monitoring van muizen uitgevoerd in vogelakkers en in referentiepercelen. Vogelakkers zijn ontwikkeld om goed habitat te creëren voor veldmuizen, die tegelijkertijd goed vangbaar zijn voor roofvogels, zoals de grauwe kiekendief. Het doel van de monitoring is om te meten hoe de muizenstand zich ontwikkelt in de vogelakkers, en of die inderdaad beter is dan in andere gewassen. Ook kan de monitoring vaststellen hoe groot jaarlijkse fluctuaties zijn, omdat de veldmuizenstand vaak enorm verschilt tussen jaren. De tellingen worden uitgevoerd door langs vaste transecten van 100 m lengte muizenholletjes te tellen. Deze tellingen werden elk jaar herhaald (van 2017 tem 2020) , telkens in het najaar, net na de oogst van de luzerne. Dit laat toe om de actieve holletjes van veldmuizen makkelijk te detecteren.

De resultaten laten zien dat er in vogelakkers inderdaad meer veldmuizen voorkomen dan in andere gewassen. De andere gewassen in de referentiepercelen waren geoogste percelen meestal gelegen naast de vogelakker. In de vogelakker kan onderscheid worden gemaakt tussen de luzerne en de stroken met gras-kruiden-stroken. In deze grasstroken is de dichtheid van veldmuizen het hoogst, maar roofvogels hebben meer moeite om daar veldmuizen te pakken te krijgen, omdat de vegetatie denser is en minder frequent wordt gemaaid dan de luzerne. Echter, in de luzerne van de vogelakkers zijn de dichtheden nog steeds veel hoger dan in andere gewassen, en in de luzerne kunnen roofvogels ze gemakkelijker vangen.

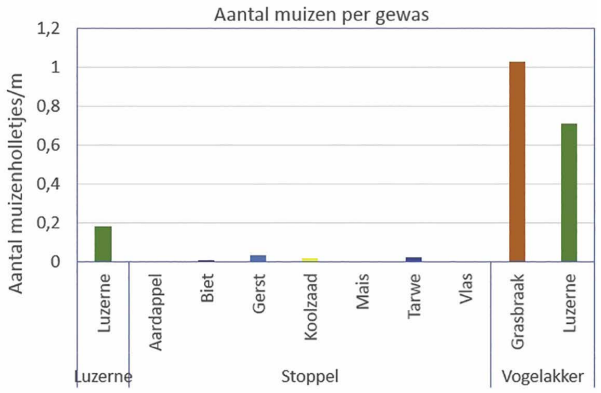

AANTAL ACTIEVE MUIZENHOLLETJES PER METER TRANSECT IN VERSCHILLENDE GEWASSEN, GEMIDDELD OVER DE JAREN 2017-2020.

3. KIEKENDIEVEN ZOEKEN

Het derde luik bestaat uit het zoeken van kiekendieven tijdens het broedseizoen. Dit is nodig om broedverdachte kiekendieven meteen op te merken, in de gaten te houden en indien nodig, nestbescherming te voorzien. Het zoeken van kiekendieven gebeurt op verschillende manieren. Enerzijds werden tijdens de akkervogeltellingen (MAS) onmiddellijk kiekendieven gesignaleerd, en verder opgevolgd indien mogelijk. Anderzijds werden er, door verschillende partners samen, specifieke kiekendievenzoekdagen georganiseerd, waarbij vrijwilligers in teams een groot gebied uitkammen op zoek naar kiekendieven. En ten slotte werd een jaarlijks vrijwilligersweekend georganiseerd, Kiek 'n Gors, om met een nog grotere groep vrijwilligers 3 dagen op rij de hele Leemstreek (zowel boven als onder de taalgrens) af te speuren op zoek naar kiekendieven en grauwe gorzen.

De vogel- en muizenmonitoring vormen een basis voor onderzoek naar de effectiviteit van de maatregelen die worden genomen in de regio, en daarnaast vervullen ze een belangrijke factor als een vinger aan de pols van diverse populaties van soorten in het agrarisch gebied.

Hartelijk dank aan de vrijwilligers die jaar in jaar uit mee helpen tellen!

ACTIEVE NESTBESCHERMING

Grauwe kiekendieven nestelen tegenwoordig voornamelijk in grote graanakkers. Ze bouwen een nest met een kleine diameter op de grond. Een spreekwoordelijke speld in een hooiberg dus. Slim gezien, want op die manier zitten ze er relatief veilig voor mogelijke predatoren. Wanneer het gewas geoogst wordt, riskeren ze uitgemaaid te worden. Daarom wordt actief naar de nesten gezocht om ze te kunnen beschermen. De landbouwer wordt verwittigd en er worden afspraken gemaakt om ervoor te zorgen dat de jongen veilig het nest kunnen verlaten. Indien het nest zich in granen of luzerne bevindt, wordt er een kooi rond geplaatst, die extra bescherming biedt tegen bijvoorbeeld vos, huiskat of marter. Deze dieren vinden doorheen het gewas vaak toch nesten en kunnen de eieren of jongen opeten.

In 2018 en 2020 was het in de Westhoek prijs! Vrijwilligers van Natuurwerkgroep de Kerkuil vonden in 2018 een nest in een tarweveld in Diksmuide. Na een spannend en soms zenuwslopend traject waarbij vrijwilligers uren door brachten in het veld, er met de betrokken landbouwer nauw overlegd en afgestemd werd, nestbescherming werd geplaatst en de jongen geringd werden, konden vier jongen succesvol het nest verlaten aan het eind van de zomer. Vlakbij de abdij van West-Vleteren kon Natuurwerkgroep de Kerkuil in samenwerking met tal van partners in 2020 op eenzelfde manier maar liefst 2 nesten in eenzelfde grasakker beschermen. Zo konden vijf jongen gezond en wel het nest verlaten. Tot slot was er vermoedelijk één mislukt broedsel van een koppel grauwe kiekendieven in 2020. Het mannetje van dit koppel was afkomstig uit het nest van 2018 in Diksmuide! Het gaat vermoedelijk om een soort 'overflow' uit de nabije Noord-Franse bronpopulatie. Het actief prospecteren en occasioneel broeden van grauwe kiekendief in het West-Vlaamse hinterland van de

DRIE JONGE BRUINE KIEKENDIEVEN BEKIJKEN ONS ARGWANEND VAN OP HUN LICHTJES VERHOOGD NEST IN DE TARWEAKKER IN CRISNÉE (ZOMER 2019).

EEN NEST BLAUWE KIEKENDIEVEN MET PIKDORSER OP DE ACHTERGROND (FLEVOLAND 2015, HAROLD VAN DER MEER). NET ZOALS GRAUWE KIEKENDIEVEN DAT DOEN, KUNNEN BLAUWE KIEKENDIEVEN EEN NEST MAKEN IN EEN UITGESTREKT GRAANVELD EN ZIJN ZE KWETSBAAR OP HET MOMENT DAT HET GEWAS WORDT GEOOGST.

DÁÁR IS HET NEST GRAUWE KIEKENDIEVEN DAT WE MOETEN GAAN BESCHERMEN! ZEGT MADELEINE POSTMA, COÖRDINATOR NEST-BESCHERMING EN VRIJWILLIGERS IN GRONINGEN TIJDENS DE MINI STAGE VAN GEBIEDSCOÖRDINATOR HANNE BIJ GRAUWE KIEKENDIEF - KENNISCENTRUM AKKERVOGELS IN DE ZOMER VAN 2017 © GRIET NIJS

Noord-Franse populatie getuigt van het potentieel om er een duurzame vestiging van de soort als doel voorop te stellen.

In de Moeren zelf was er dus nog geen broedgeval van grauwe kiekendief. Er is wel jaarlijks nestbescherming nodig van een relatief vast aantal broedende bruine kiekendieven, georganiseerd door Natuurwerkgroep De Kerkuil. Hieronder vind je een overzicht van 2017 tot en met 2020 op basis van hun cijfermateriaal.

Helaas konden we in de Vlaamse Leemstreek nog geen nestbescherming van grauwe kiekendiefnesten doen. Gelukkig is deze niet de enige kiekendief die boven de akkers in deze regio zweeft. Ook de blauwe en de bruine kiekendief en zelfs de steppekiekendief (in 2020 in Landen) genoten mee van de vogelakkers en wisselteelt.

Er werden in de Leemstreek gedurende de afgelopen vier jaar enkele trajecten opgestart voor nestbescherming van zowel bruine als blauwe kiekendief langs Vlaamse en Waalse kant. In 2017 en 2018 was dit het geval voor respectievelijk bruine en blauwe kiekendief op de plateaus van Honsem en Landen. Het ging telkens om een broedpoging, waarbij er geen jongen succesvol konden uit vliegen. In 2018 vonden deelnemers van het Kiek 'n Gors weekend een nest bruine kiekendieven in een sleedoornstruik en beschermde Remar een nest bruine kiekendieven in Lens-sur-Geer.

De jonge bruine kiekendieven in Lens-sur-Geer werden helaas door menselijk toedoen op het nest gedood. In 2019 beschermden Waalse en Vlaamse akkervogelorganisaties samen een nest bruine kiekendieven op enkele meters van de taalgrens in Wallonië (in Crisnée). Van een symbolische actie gesproken! Hier konden drie jongen succesvol het nest verlaten. En voor de broedpoging van grauwe kiekendief in Rutten in datzelfde jaar stonden alle partners in de startblokken, inclusief de betrokken landbouwer om het nest van een koppel grauwe kiekendieven te beschermen. Helaas heeft dit koppel er zich uiteindelijk niet gevestigd.

VANAF 2021 KUNNEN LANDBOUWERS IN DE WESTHOEK EEN "BRUIN KIEKSJE" OF "GRAUW KIEKSJE" SCOREN ALS BEDANKING VOOR DE BESCHERMING VAN NESTEN VAN DEZE SOORTEN OP HUN AKKERS © WIM BOVENS

JAAR	# GELUKTE BROEDGEVALLEN	# MISLUKTE BROEDGEVALLEN	TERRITORIALE KOPPELS	AANTAL UITGEVLOGEN JONGEN (IN TOTAAL)
2017	7	1 (in gerst)	1	24
2018	3	3 (1 in tarwe, 2 in gras)	4	10
2019	3	3 (in gras)	/	7
2020	4	2 (in gras)	/	13

DEZE TABEL LAAT ZIEN HOEVEEL BROEDGEVALLEN VAN BRUINE KIEKENDIEF ER JAARLIJKS BESCHERMD WERDEN IN KERNGEBIED DE MOEREN DOOR NATUURWERKGROEP DE KERKUIL GEDURENDE DE LOOPTIJD VAN PLAN KIEKENDIEF FASE 1. GEGEVENS AFKOMSTIG VAN NATUURWERKGROEP DE KERKUIL, WIM BOVENS.

ALAIN FRANQUIN VAN AVES LIÈGE DRAAGT MATERIAAL AAN OM NESTBESCHERMING TE PLAATSEN SAMEN MET MEDEWERKER XAVIER LEHANE VAN HET DNF (DÉPARTEMENT NATURE ET FORÊTS). ER WORDT EEN PERIMETER ROND HET NEST UITGERASTERD (ONGEVEER 40 OP 40 M) MET BEHULP VAN ELEKTRICITEITSDRAAD (MET ACCU). DE VLAAMSE WERKGROEP GRAUWE GORS EN GEBIEDSCOÖRDINATOR VORMEN NADIEN, AAN DE OVERKANT VAN HET WAALSE TEAM, EEN TWEEDE CHECKPOST OM TERUGKEER VAN VROUWTJE IN HET NEST TE VERZEKEREN. OOK BEDRIJFSPLANNER GREET VAN DE VLM KWAM TER PLAATSE OM HET SCHOUWSPEL VAN HET OUDERKOPPEL WAAR TE NEMEN. JULI 2019 IN CRISNÉ. © MANUEL JOASSIN

RING- EN ZENDERWERK IN WEST-VLETEREN 2020

In 2020 werd Natuurwerkgroep De Kerkuil gecontacteerd door Kjell Janssens en Geert Spanoghe van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO). Zij stelden een samenwerking voor om vier oudervogels te voorzien van een zender voor wetenschappelijk onderzoek. Dit zou heel wat belangrijke data kunnen opleveren voor Vlaanderen.

De zenders slaan elke 4 minuten de coördinaten op van de locatie waar de vogels zich bevinden en elke 24 uur na activering van de zender komen die data binnen bij het INBO. Met een mistnet en een opgezette oehoe als lokvogel werd de eerste kiekendief, een wijfje, gevangen op 18 juni. De vogel werd opgemeten en voorzien van een wetenschappelijke ring, een kleurring en een zender. Op 7 juli werden vervolgens 2 mannetjes van een zender voorzien, beiden waren reeds gekleurringd. Aan de hand van hun ringen wisten we waar deze vandaan kwamen: één mannetje kwam uit Groningen. Het andere bleek het enige juveniele mannetje van het nest uit Diksmuide (2018). Een oude bekende dus! Nadat de twee mannetjes gezenderd waren, werd het mistnet even afgebroken om de rust terug te laten keren op het veld en om de ouders de kans te geven om prooi aan te brengen bij de jongen.

Tot ieders verbazing kwam er plots een ongezenderd mannetje prooi droppen op een nest. Er was dus sprake van 3 mannetjes!

Het zenderwerk heeft als voordeel dat de vogels dagelijks opgevolgd kunnen worden. Zo kwamen we hun gezamenlijke slaapplaats op het spoor. Hier werden 2 mannetjes en 1 vrouwtje grauwe kiekendief waargenomen, terwijl beide wijfjes van Westvleteren op het nestperceel bleven slapen. Er moet dus een 3de koppel geweest zijn in de buurt, dat helaas uit gemaaid werd.

Op 13 juli werd op basis van deze gegevens een derde mannetje grauwe kiekendief gezenderd.

NESTBESCHERMING GRAUWE KIEKENDIEF IN DE ZOMER VAN 2020 OP EEN BOOGSCHEUT VAN DE ABDIJ VAN WESTVLETEREN DOOR NATUURWERKGROEP DE KERKUIL IN GRASLAND © WIM BOVENS

RINGWERK

Op 8 juli werden de jongen van beide nesten geringd. Er waren oorspronkelijk 9 eieren in totaal, en bij het ringen bleek het nest van 5 eieren, 4 jongen te hebben en het nest van 4 eieren had slechts 2 jongen. Eén jong lag dood op het nest. De 6 jongen werden door Jeroen Arnoys en Norbert Roothaert, medewerkers van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, voorzien van een wetenschappelijke ring en een gele kleurring.

Iedereen die had bijgedragen aan de bescherming werd op dit ringmoment uitgenodigd. Ook de landbouwer Luc Rooryck was van de partij! Luc heeft een grote bewondering voor het hele gebeuren, vooral door de organisatie, de inzet en het geduld dat we over hebben voor de natuur. Dat geeft hem een goed gevoel en hij is dan ook blij deel te mogen uitmaken van deze ervaring.

Broeder Michiel trakteerde in naam van de abdij met een krat van het bekroonde Westvleteren om dit heugelijke moment nog onvergetelijker te maken. Rond die tijd kwam ook het bericht binnen dat één van de drie wijfjes die in 2018 in Diksmuide geboren werden, succesvol aan het broeden was in Groningen. Ze bracht uiteindelijk een nest van vier juvenielen groot."

TWEE JONGE GRAUWE KIEKENDIEVEN (LINKS VROUWTJE, RECHTS MANNETJE) - IN WESTVLETEREN 2020 © EVELINE FOLLET

KJELL JANSSENS VAN HET INBO EN WIM BOVENS VAN NATUURWERKGROEP DE KERKUIL IN ACTIE! © NATUURWERKGROEP DE KERKUIL

"De voornaamste nestbeschermingsmaatregel voor kiekendieven is een vriendelijk gesprek met de landbouwer. Eens hij op de hoogte is van het broedgeval en er uitgelegd wordt wat nestbescherming inhoudt, is het nest al voor 95% beschermd. Landbouwers die medewerkers van Natuurwerkgroep De Kerkuil toelaten op hun akkers om nesten kiekendieven op te volgen, krijgen vanaf het broedseizoen 2021 sowieso een geschenkdoos met drie flesjes Bruin of Grauw Kieksje cadeau. Twee biertjes die de werkgroep zelf uitgebracht als appreciatie voor de medewerking van de landbouwer bij de broedgevallen."

Wim Bovens, coördinator van Natuurwerkgroep De Kerkuil.

"Het zenderwerk van kiekendieven kan de bescherming van de soort in bepaalde gevallen ten goede komen. Denk maar aan de vlotte nestbescherming van blauwe kiekendief Anna in de zomer van 2020 nadat we een zender aanbrachten in de Leemstreek in de zomer van 2019. Ik check nu, in de maanden maart en april 2021, dagelijks waar de grauwe kiekendieven van de Westhoek zich bevinden bij het aanvatten van hun terugtocht uit Afrika. Als deze terugkeren naar Vlaanderen, zullen we hen meteen kunnen opvolgen!"

Kjell Janssens, INBO, over zenderwerk

GEBIEDSPLANNEN VOOR EEN IDEALE MIX VAN MAATREGELEN

Via een gebiedsplan of gebiedsvisie gingen de partners systematisch te werk om in de meest kansrijke zones (de prioritaire zones) te komen tot een ideale mix en dekkingsgraad van beheerovereenkomsten en hier en daar al een eerste upgrade van enkele bermen. Op die manier werden zeer gericht plekken gecreëerd in de vijf kernzones in Vlaanderen die opnieuw kiekendieven zouden kunnen aantrekken.

In de Leemstreek werd gewerkt aan de hand van een soort van module om een gewenste 70-30 verhouding te creëren van de pakketten vogelakker - wisselteelt. Bovendien werd een bovengrens gehanteerd van 10 en uiterlijk 12% (dit was nodig in prioritaire zone Honsem) dekking van deze specifieke beheerovereenkomsten voor grauwe kiekendief. Indien één landbouwer verantwoordelijk zou worden voor meer dan 15% van het doelareaal in een gebied, werd ook op bedrijfsniveau deze verhouding nagestreefd. Dit initieerde een spontane samenwerking tussen landbouwers om de gevraagde mix aan maatregelen te bereiken.

Er werd steeds aanvullend gewerkt door in te zetten op bijkomende tijdelijke maatregelen, hetzij met andere types beheerovereenkomsten van de VLM (zoals de laat gemaaide luzerne uit het hamsterpakket), hetzij via kleinere provinciale projecten via het regionaal landschap zoals het duurzaam biodiversiteitsproject met als doelsoort een andere kenmerkende soort van open akkerplateaus en dit bovendien het hele jaar door: de grauwe gors. Op die manier probeerden we zeer lokaal een biodivers landbouwlandschap te creëren.

Hierboven zie je bijvoorbeeld het gebiedsplan van Outgaarden. Hier werd een mix van vaste structuren voorzien: je ziet een aanplant van struweel op sterk aangerijkte bermen met bijna uitsluitend brandnetel in combinatie met het uitrasteren van zones waar de komende jaren niet gemaaid zal worden. Zo kunnen aanwezige struikjes verder uitgroeien tot volwaardig struweel. Deze uitvoering gebeurde uitsluitend op openbaar domein. Het beheer van dit struweel is zodanig geregeld met de gemeenten in kwestie dat het niet zal uitgroeien tot grote opgaande structuren in deze

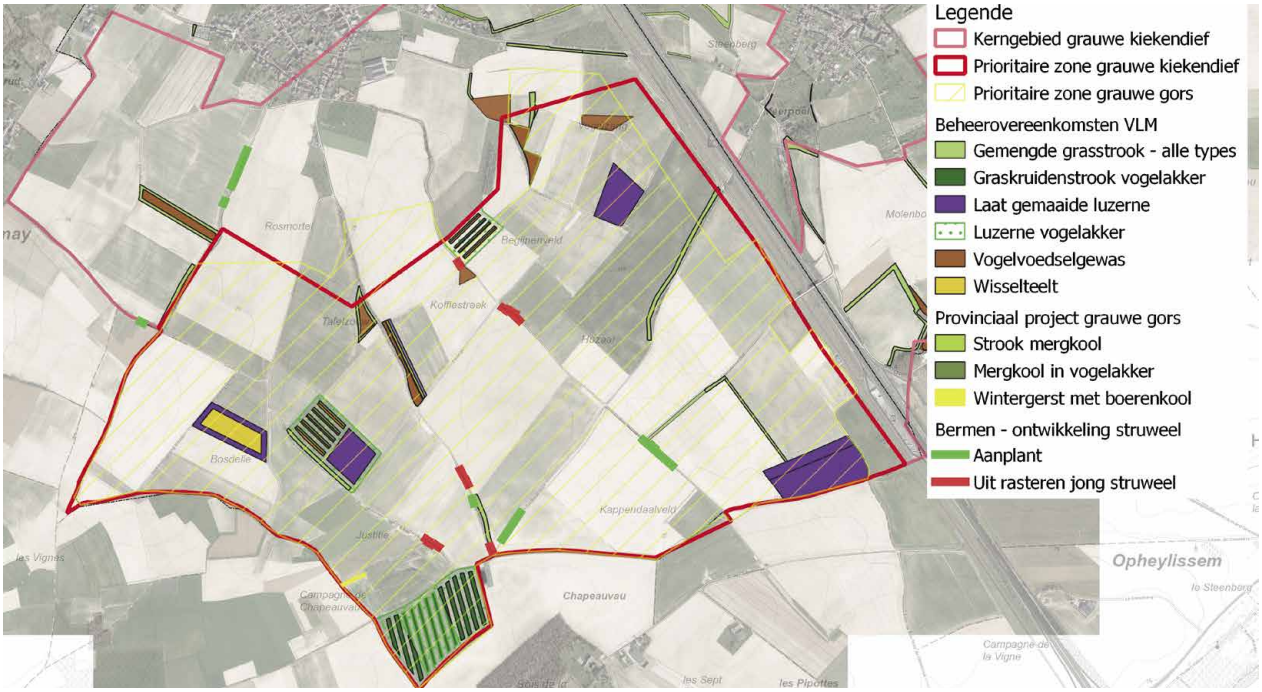

bermen. De bedoeling is een laagblijvende stekelige structuur te creëren die gebruikt kan worden als nestgelegenheid, nectarleverancier en zangpost door tal van (akker)vogels.

Er werden beheerovereenkomsten voor de grauwe kiekendief aangelegd. Soms gebeurde dit in combinatie met een BO 'laat gemaaide luzerne', een maatregel die oorspronkelijk enkel voor hamster kon worden ingezet. In de praktijk bleek namelijk dat deze ook effectief kon zijn voor grauwe gors, een andere zeldzaam geworden akkervogel in Vlaanderen. Daarnaast liggen er beheerovereenkomsten 'vogelvoedselgewas' (die er al eerder lagen) en BO's 'gemengde grasstroken'. Tot slot werden er door Regionaal Landschap Zuid-Hageland nog enkele tijdelijke maatregelen aangelegd voor de instandhouding van de plaatselijke restpopulatie grauwe gors.

De verhouding vogelakker versus wisselteelt is ongeveer 90% versus 10%. In Outgaarden maakten we echter de link met de werking rond grauwe gors, waardoor andere extensieve beheervormen zoals de laat gemaaide luzerne in deze verhouding verwerkt worden. Op die manier komen we tot een 60 - 40 verhouding tussen het aandeel vogelakker versus extensief beheerde beheerovereenkomsten (de wisselteelt en laat gemaaide luzerne).

Militaire heidegebieden en landbouwgebied regio Peer

Vermits de heidegebieden in het Kamp van Beverlo en op het Schietveld habitat- en vogelrichtlijngebieden zijn, zijn de natuurdoelen die worden nagestreefd duidelijk bepaald. In het SBP Weidevogels wordt een doel van 20 broedende grutto's vooropgesteld voor het gebied waar we ook grauwe kiekendief zouden verwachten.

Ten behoeve van grauwe kiekendief wordt de openheid op de heide op het Schietveld nog vergroot. Daarnaast is het de bedoeling om de heide en het aanpalend landbouwgebied te vernatten, zodat de gruto- en wulpenpopulatie hersteld kan worden. Recent werd een deel van de gronden rond dit militair domein, die in concessie waren gegeven aan landbouwers die er maïs op kweekten, omgezet naar natuurlijke graslanden. Deze graslanden zullen een interessant foerageergebied zijn voor grauwe kiekendieven.

Ook in het landbouwgebied dat aansluit bij de militaire domeinen zijn aanpassingen van het landgebruik gepland, al zal de realisatie ervan nog enkele jaren in beslag nemen. Doelstelling is ook hier om er een interessant leefgebied te maken voor grauwe kiekendief.

De Moeren

In de Moeren werd gestreefd naar een ruimtelijke spreiding van de vogelakkers, waarbij rekening werd gehouden met mogelijke verstoring of risico's voor de doelsoorten; bijvoorbeeld de ligging langs een verbindingsweg. Er zijn een aantal deelzones waar er actueel een groter succes is dan in andere. In de toekomst willen we inzetten op de zones waar er tot nu toe weinig maatregelen zijn genomen voor grauwe kiekendief. We kunnen bijvoorbeeld het aandeel percelen in wisselteelt verhogen, want dat is actueel nog zeer laag in vergelijking met de oppervlakte vogelakkers.

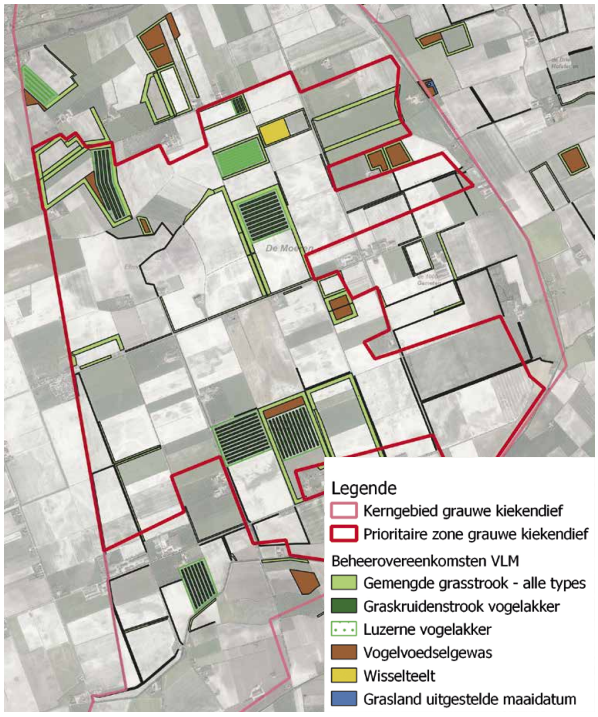

COMMUNICATIE, NETWERK EN KENNISUITWISSELING

Naast het ontwikkelen van enkele artikels en filmpjes over dit project, werd ingezet op het uitwisselen van kennis en dialoog tussen de verschillende projectpartners en betrokkenen ten velde. Zo werden jaarlijks enkele veldexcursies en infoavonden georganiseerd om de maatregelen te bespreken op het terrein waar ook een update gegeven werd over het onderzoek en interessante bevindingen vanuit monitoring door vrijwilligers en tal van lezingen voor verschillende organisaties of evenementen. We organiseerden ook een uitstap naar de plek die model staat voor de terugkeer van de grauwe kiekendief: Groningen.

In 2018 trokken we zo met enkele Vlaamse boeren naar het noorden van Nederland om onder begeleiding van onze kennispartner Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels een bezoek te brengen aan Groenvoerdrogerij Oldambt (dat sinds 1951 luzerne op een kunstmatige wijze droogt) en sinds jaar en dag samen werkt voor het beheer van vogelakkers met Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels. We brachten ook een bezoek aan het bedrijf van Peter Harry Mulder in Muntendam en enkele Nederlandse vogelakkers. Onderweg zagen we verschillende grauwe kiekendieven en 's avonds was er een lezing en debat over natuurinclusieve landbouwprojecten die toen pas opgestart werden in Nederland (o.a. in de Zegenpolder in het land van Rhoon).

Er werd een website en Facebook pagina ontwikkeld met de naam 'Plan Kiekendief'. Door verschillende partners werden tal van artikels gepubliceerd in verschillende tijdschriften en op webpagina's. Achteraan in de brochure vind je een overzicht van een aantal linken en publicaties.

ZEER HARTELIJKE ONTVANGST DOOR PETER-HARRY EN ZIJN VROUW ELINE IN HUN BEDRIJF IN MUNTENDAM (JUNI 2018)
© FREEK VERDONCKT

DE TOEKOMST: AANBEVELINGEN VOOR DE VOORTZETTING VAN DIT PROJECT

"De meest succesvolle soortbeschermingsprogramma's in Europa kan je op één hand tellen. De gemene deler? Focus houden!"

Ben Koks

Vanuit de opgebouwde expertise is het nu tijd om te bekijken waar we de focus voor de tweede fase willen leggen. Dat die tweede fase broodnodig is, is een open deur intrappen. Er is nog steeds geen populatie van grauwe kiekendief aanwezig in Vlaanderen noch in de ons omliggende regio, laat staan dat deze de stabiele status van 'bronpopulatie' heeft bereikt zoals we die in Noord-Oost Groningen kennen. Meer in het algemeen gaan de aantallen akkervogels nog altijd aan een schrikwekkend tempo achteruit.

Een bronpopulatie is een relatief vast aantal koppels grauwe kiekendief die jaarlijks in een bepaald gebied komen broeden. Als de populatie voldoende groot wordt, zullen individuele grauwe kiekendieven andere regio's verkennen en 'innemen' als broedgebied.

Op lange termijn is deze achteruitgang, die één op één verbonden is met de afname van biodiversiteit in landbouwgebied, zeer schadelijk voor zowel mens, natuur als landbouw.

Inzichten zijn gegroeid vanuit onze ervaringen en de ervaringen van landbouwers. We nodigen u, de lezer, uit om samen met ons, de partners van Plan Kiekendief, mee te ijveren voor de volgende zaken:

- Een van de belangrijkste inzichten is de noodzaak om zo snel mogelijk op meer zogenaamde "**permanente structuren**" in het landschap in te zetten. Wat wordt hiermee bedoeld? Tot nu toe werden er vooral tijdelijke maatregelen aangelegd, onder de vorm van vijfjarige beheerovereenkomsten met landbouwers. Cruciaal om de inspanningen van de landbouwers te bestendigen, is echter de gelijktijdige inzet op 'permanente structuren' in het landschap, vaste landschappelijke en natuurlijke ankers waarop verschillende akkervogels kunnen rekenen. Kiekendieven hebben een voorkeur voor open vlaktes om boven te jagen en in te nestelen, grauwe gorzen en andere kleinere akkervogels hebben dan weer nood aan structuren zoals

AANZET GROENBLAUWE DOORADERING IN HET AGRARISCH LANDSCHAP MET BREDE TALUDS EN GRAZIGE VEGETATIE AFGEWISSELD MET STRUWEEL - FOTO JULES ROBIJNS IN OPVELP - PLATEAU VAN HONSEM

REMAR ERENS VAN WERKGROEP GRAUWE GORS PAKT SAMEN MET ALAIN FRANQUIN VAN AVES LIÈGE HET MATERIAAL UIT DAT NODIG IS OM ELEKTRISCHE NESTBESCHERMING TE PLAATSEN ROND HET NEST BRUINE KIEKENDIEVEN OP ENKELE METERS VAN DE TAALGRENS IN WALLONIË (CRISNÉ)

struiken voor hun zang- en uitkijkposten. De permanente structuren kunnen zowel biodiverse grasstroken en brede bermen, een significante oppervlakte extensief gemaaid grasland, een grotere aanwezigheid van vlinderbloemigen in de teeltschema's van landbouwers, een verbeterde koolstoftoestand in de akkerbodems, als houtkanten en struweel zijn. De toekomst biedt een aantal mooie kansen, en het zal zaak zijn om deze op korte termijn te verzilveren: het nieuwe Europese landbouwbeleid (GLB) zal hopelijk resulteren in meer mogelijkheden en instrumenten om het landschap weer 'aan te kleden'. Een quick win in Zuidoost-Brabant is de ruilverkaveling van Willebringen, een proces van grondenruil en landinrichting in een kansrijke zone waar nieuwe bermen en grazige structuren een stevig anker voor de kiekendief kunnen betekenen. Ook op andere plaatsen, zoals in de landbouwgebieden van Peer, is de inzet van bijvoorbeeld een landinrichtingsproject wenselijk om de permanente structuren en het gewenste landgebruik te realiseren. Het is dus van belang om de bestaande instrumenten die hiervoor ontwikkeld zijn optimaal te kunnen inzetten (bv. subsidiereglementen) en een duurzaam beheer van dit landschap te verzekeren. Geen sinecure, maar de partners hopen iedereen van de noodzaak en de voordelen hiervan te kunnen overtuigen.

- Daarnaast dringt zich ook een **grensoverschrijdende aanpak** op. In de eerste plaats denken we dan aan het overschrijden van de taalgrens: er is nood aan afstemming en samenwerking met de Waalse partners. Aan de andere kant van onze taalgrens zijn op dit moment méér broedende paren grauwe kiekendieven dan in Vlaanderen. Even uitzoomen laat toe om Vlaanderen te zien als een stukje van de West-Europese puzzel. Maatregelen kunnen veel gerichter ingezet worden als we het landschapsgebruik en de trek van de kiekendieven ook in het buitenland op volgen. Als we nog meer uitzoomen wordt ook de noodzaak van een globale aanpak en het hele jaar rond zichtbaar: grauwe kiekendieven brengen de winter door in de West-Afrikaanse Sahel. Als daar niet genoeg voedsel aanwezig is, zijn ze te verzwakt om te terugreis in de lente aan te vatten. In de realiteit is zo'n globale aanpak een complexe zaak, maar dat belet ons niet om de ambitie daarvoor uit te spreken en na te streven.

MAS-TELLER MARLEEN REGENT GENIET EVEN VAN HET ZONNETJE DAT ERDOOR KOMT OP EEN WEL ERG GURE DAG BEGIN MEI, SAMEN MET MARC STRUELENS OP HET PLATEAU VAN HONSEM

- De grote kracht van dit soortbeschermingsprogramma was, naast het sterke partnerschap, het **systematisch voorafgaand toetsen van alle terreinwerk aan ecologische behoeften** van (grauwe) kiekendieven en andere akkervogels en het **koppelen van uitvoering aan monitoring en inzichten uit veldwerk**. Voor de uitrol van de vogelakkers was het cruciaal dat deze op de best gekende topplaatsen zouden liggen en dat ook op micro-schaal de puzzel van kruidenstroken en luzerne optimaal werd gelegd. Weersomstandigheden, tijdstip van inzaai en andere factoren waren variabelen die voor kwaliteitsverschillen zorgden tussen de vogelakkers onderling en op die manier ook het ecologisch rendement konden beïnvloeden. In deze eerste fase van Plan Kiekendief waren zowel de ecologische procesbegeleiding als de opvolging van de terreinmaatregelen voor een groot deel op vrijwillige basis, wat een aantal beperkingen met zich meebracht. Het is daarom absoluut aan te bevelen om alle goede ondersteuning en begeleiding van landbouwers op professionele basis mogelijk te maken.

> *"Als we een nest vinden van grauwe kiekendieven is het project geslaagd!"*
> ***landbouwer Jo Jochmans***

- Dat brengt ons naadloos bij een volgende aanbeveling: inzetten op **nestdetectie en -bescherming**. In de eerste fase van dit SBP wordt weliswaar de prospectie naar broedverdachte en nestvormende kiekendieven als doel voorop gezet, maar structurele middelen om op zoek te gaan naar broedende kiekendieven en hun nesten, ontbreken. De partners hebben dit tijdens de afgelopen projectperiode proberen op te vangen door te werken met vrijwilligers en door jaarlijks met eigen middelen in te zetten op nestdetectie- en bescherming. Hoewel het aantal zoekuren van alle initiatieven in de Moeren en in de Vlaamse Leemstreek indrukwekkend is, vertoont het prospectiewerk belangrijke hiaten en worden met zekerheid relevante waarnemingen gemist.

De praktijk van de voorbije jaren leert dat er niet genoeg kan gezocht worden en dat prospectie in de drukste maanden april, mei, juni en juli een volwaardige taak is die parallel loopt aan andere essentiële processen die ondertussen door de gebiedscoördinatie worden uitgevoerd. Net zoals bij MAS willen we voor de toekomst streven naar een mix van een professionele kiekendieven-expert met een netwerk aan vrijwilligers.

> *"Akkervogels beschermen kan je niet altijd van te voren inplannen. Als een pikdorser klaar staat om zijn graan te oogsten, moet je er binnen het half uur kunnen staan."*
> ***Carine Richerzhagen (MAS-telster en (akker) vogelbeschermer Tongeren)***

> *"We hebben doorheen veldbezoeken een goede basiskennis van de vogelakkers gekregen, maar soms kregen we adviesvragen over hun ecologisch functioneren die enkel beantwoord kunnen worden met onderbouwd studiewerk. Als je belangrijke beslissingen over akkervogelbeheer op buikgevoel moet nemen, kan je soms de bal misslaan. Dat moeten we in toekomst zien te vermijden."*
> ***Remar Erens, WGG***

- Nestdetectie en - bescherming laat ook toe om de populatie kiekendieven op te volgen door meer te **zenderen**. Dit levert niet alleen belangrijke inzichten op in het landschapsgebruik van de kiekendieven, maar kan ook nuttige informatie opleveren over de kwetsbaarheid van kiekendieven (predatie op broed- en slaapplaatsen of illegaal afschot). Dit laatste werd de voorbije jaren helaas nog steeds vastgesteld in België. n ons intensief gebruikte buitengebied is het verder ook moeilijk inschatten wat de impact van verstoring is. Denk bijvoorbeeld aan verschillende types recreanten die menen gebruik te kunnen maken van beheerovereenkomsten,

ZENDERVOGEL ANNA (JONG VROUWTJE BLAUWE KIEKENDIEF) JAAGT IN GENAPPE. DE ZENDER IS DUIDELIJK ZICHTBAAR OP HAAR RUG. VIA DEZE ZENDER KON ANNA'S NEST TEN ZUIDEN VAN PARIJS IN DE ZOMER VAN 2020 SNEL GELOKALISEERD EN BESCHERMD WORDEN DOOR FRANSE AKKERVOGELBESCHERMERS. HAAR JONGEN KONDEN OP DIE MANIER SUCCESVOL UITVLIEGEN! © VICTOR CLAES

aangelegd door landbouwers. Zendervogels leggen de basis voor beheermonitoring. Ze kunnen ons veel leren over parameters als landgebruik, welke maatregelen werken (en welke niet), over het belang van permanente structuren en het belang van naburige bronpopulaties. Inzicht in het gedrag van kiekendieven maakt een meer gerichte aanpak mogelijk. Het laat toe om 'op maat' van de streek te werken. Bij een 'aanpak op maat' zijn we er ons ook van bewust dat de focus behouden moet blijven. Dit is ook belangrijk om de landbouwers die zich inzetten binnen Plan Kiekendief duidelijkheid en zekerheid te verschaffen.

- Het **partnerschap** dat samenwerkte aan Plan Kiekendief en de dynamiek die tussen de partners en in het bredere netwerk gecreëerd werd, is één van de belangrijkste factoren geweest in het welslagen van dit project. De partners wisten de juiste toon te vinden om de boodschap uit te dragen naar het brede publiek, naar de landbouwers en naar andere betrokkenen.

Belangrijke aspecten die ook voor fase twee van groot belang zullen zijn, is een sterke gebiedscoördinatie die er voor zorgt dat er over de verschillende niveaus en thematische insteken met elkaar in vertrouwen wordt samengewerkt: internationaal, Vlaams en regionaal, heldere communicatie en een hoge mate van gedrevenheid bij de partners: een niet-meetbare variabele die toch onmisbaar is.

HEFTIGE DISCUSSIE OP EEN VAN DE EERSTE VOGELAKKERS IN DE LEEMSTREEK IN HAKENDOVER (JUNI 2017 - STARTVERGADERING PLAN KIEKENDIEF)

- Het **kader** van het **soortbeschermingsprogramma** bleek in de loop van het project een kapstok en een **hefboom** te zijn, om ook meer in het algemeen te werken aan biodiversiteitsversterking in de Leemstreek. Het netwerk dat opgebouwd werd met de landbouwers liet toe om nog méér landschaps- en biodiversiteitsversterkende projecten op te starten. In de Leemstreek werkte Regionaal Landschap Zuid-Hageland bijvoorbeeld rond het opzetten van een korte keten van luzerne en werd samen met Werkgroep Grauwe Gors een experimenteel project 'noodplan Grauwe Gors' op poten gezet met steun van de provincie Vlaams-Brabant. Daarnaast laten een aantal flankerende klimaatprojecten met landbouwers toe om nog extra in te zetten op de vaste structuren - denk aan 'Water-Land-Schap', een project rond waterkwaliteit in landbouwgebied en 'Landbouwers Koolstofbouwers', een project dat landbouwers ondersteunt om meer koolstof in de bodem op te slaan. De sleutelrol van Plan Kiekendief in de transitie naar een meer duurzame landbouw kan niet overschat worden.

> *"Doordat we onafhankelijk zijn, kunnen we projecten vanuit verschillende invalshoeken bekijken en out of the box denken. Zo komen we samen met de partners vaak tot creatieve en vernieuwende oplossingen."*
>
> ***An Digneffe, coördinator RLHV***

> *"Ik vind dat je als landbouwer de problemen rond omgeving, bodem, water, biodiversiteit, … als uitdaging moet zien en niet als een bedreiging. Ik wil graag bijdragen aan de noden van een veranderende maatschappij en klimaat. Door enkele kleine aanpassingen in onze bedrijfsvoering, kunnen we een grote impact hebben."*
>
> ***Landbouwer Kobe Ruell, Boutersem***

- Het is opvallend dat een aantal kleine, materiële dingen op vlak van de samenwerking met landbouwers veel voor Plan Kiekendief betekend

DE IMMER ENTHOUSIASTE CARINE RICHERZHAGEN LEGT UIT WAT 'MASSEN' IS AAN EEN GROTE OPKOMST VAN GEÏNTERESSEERDEN IN RIEMST - NAJAAR 2018

EERSTE SAMENAANKOOP VAN LUZERNE EN MENGSEL VOOR DE GRAS-GRANEN-KRUIDENSTROOK VAN VOGELAKKERS IN DE LEEMSTREEK EN DE MOEREN. LIMAGRAIN LEVERDE ZO 1,5 TON ZAAIGOED BIJ DE PASTORIJ IN HAKENDOVER (UITVALSBASIS RLZH) - LEVERING LENTE 2018.

heeft. De **samenaankoop** van de zaden van het gras-kruidenmengsel en de luzerne nam een belangrijke drempel weg voor de deelnemende landbouwers. Tegelijk liet dit de partners toe om niet-gecoate zaden ter beschikking te stellen (voor ons een belangrijk aspect als je aan duurzaam biodiversiteitsherstel werkt). Een tweede belangrijke factor was de **herintroductie van de teelt van luzerne** in de Leemstreek. Van oudsher een veevoeder, werd het vanaf de jaren 80 van de vorige eeuw systematisch vervangen door geïmporteerde soja. Luzerne als stikstofbindend gewas en hoogwaardig veevoeder ondersteunt het pad naar de eiwitautonomie van onze veeteelt en verbetert de tanende bodemkwaliteit. We publiceerden voor de landbouwers een infobrochure over de ecologische teelt van luzerne, organiseerden enkele infoavonden en ondersteunden het opzetten van een korte ketennetwerk voor luzerne.

In een tweede fase willen we hierop blijven inzetten met meer concrete initiatieven. Als de herintroductie van de luzerneteelt behouden kan blijven, is dit een voorbeeld van een goede 'vaste structuur' in de Leemstreek: hier liggen veel kansen!

- Soortbescherming in landbouwgebied kan met meer dan beheerovereenkomsten alleen. Meer concreet zien we ook in andere instrumenten in de Vlaamse invulling van het GLB (Gemeenschappelijke Landbouwbeleid) een faciliterende rol. Denk maar aan VLIF-steun (Vlaams Investeringsfonds van het Departement Landbouw en Visserij) bijvoorbeeld voor een betere valorisatie van luzerne of het composteren van maairesten. Dit is een financiële vergoeding die landbouwers ontvangen als ze investeringen doen op hun bedrijf die bijvoorbeeld gunstig zijn voor natuur en klimaat. En met 'niet-productieve investeringen' (die dus niets opbrengen in termen van voedselgewassen) zouden permanent natuurlijke structuren versterkt kunnen worden.

Wij geloven erg dat een duurzame ontwikkeling op de landbouwpercelen perfect kan samengaan met soortbescherming. Sterker nog: ze kunnen niet zonder elkaar! Waarom niet inzetten op een biodivers bouwplan voor een deel van een open akkergebied? In het buitenland werden dergelijke initiatieven opgezet vanuit de overheid op gronden in eigendom van diezelfde overheid (denk bijvoorbeeld aan het project rond natuurinclusieve landbouw in de Zegenpolder in Nederland). Het bouwplan van de Zegenpolder geeft een beeld van hoe landbouw en natuur elkaar in een gebied kunnen versterken. Het kan als inspiratie dienen om weliswaar vanuit een andere vertrekbasis en met lokaal ondernemerschap aan de slag te gaan in Vlaanderen. Let's go!

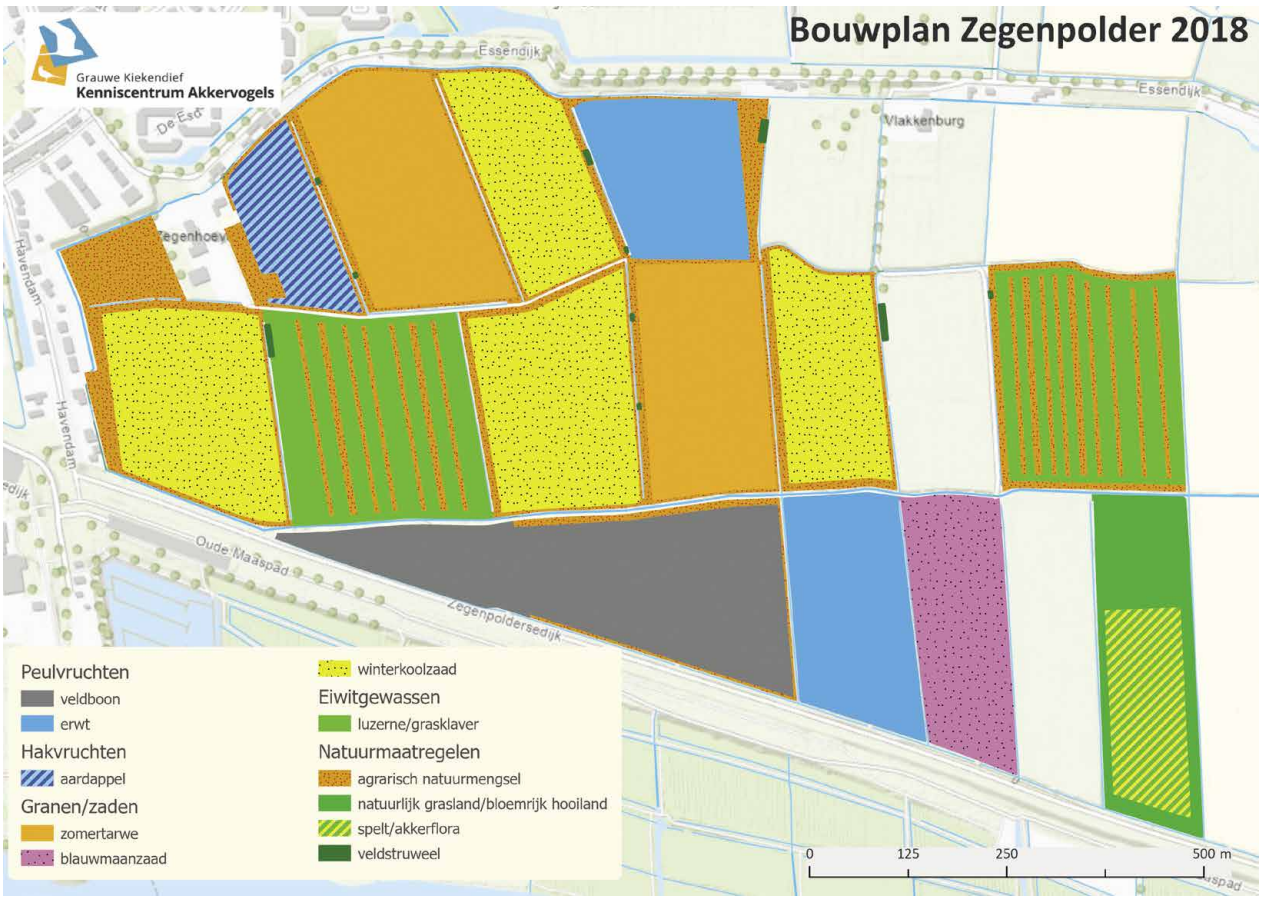
Bouwplan Zegenpolder 2018
Grauwe Kiekendief
Kenniscentrum Akkervogels
Essendijk
Essendijk
De Esch
Vlakkenburg
Zegenhoeve
Havendam
Havendam
Oude Maaspad
Zegenpoldersedijk
Peulvruchten
veldboon
erwt
Hakvruchten
aardappel
Granen/zaden
zomertarwe
blauwmaanzaad
winterkoolzaad
Eiwitgewassen
luzerne/grasklaver
Natuurmaatregelen
agrarisch natuurmengsel
natuurlijk grasland/bloemrijk hooiland
spelt/akkerflora
veldstruweel
0
125
250
500 m

VELDUIL IN DE MOEREN © DIETER COELEMBIER

Plan Kiekendief bleek niet alleen een hefboom te zijn voor projecten met landbouwers, maar ook voor andere **akkervogels**. Vooral de veldleeuwerik genoot mee van de aangelegde maatregelen voor grauwe kiekendief. Daarnaast werden voor de grauwe gors dezelfde prioritaire zones afgebakend. Het lijkt dan ook niet meer dan logisch (en het gebeurt nu al) om ook andere akkervogels op te nemen in Plan Kiekendief. Ook al hebben verschillende soorten andere noden, we werken op verschillende niveaus, van heel gerichte tot meer algemene maatregelen, aangepast aan het gebied ('gebiedsgericht'). Zo kan men in de vervolg fase anticiperen om aanwezige broedgevallen van andere soorten zoals blauwe kiekendief en velduil te beschermen. Deze soorten maken van dezelfde maatregelen gebruik als grauwe kiekendief. Op die manier stijgt het ecologisch rendement in het kielzog van deze eerste fase. Dergelijke succesvolle 'bijvangsten' zijn bovendien erg bemoedigend voor de vele vrijwilligers en de deelnemende landbouwers als concreet resultaat van hun inspanningen.

Het moge duidelijk zijn dat dit partnerschap nog niet klaar is met haar werk! Meer nog, het staat te popelen om de opgedane inzichten te gebruiken en toe te passen in een volgende fase van Plan Kiekendief.

LIJST VAN AFKORTINGEN

ANB	Agentschap Natuur en Bos
BO	Beheerovereenkomst
BOL	Beheerovereenkomst (laat gemaaide) Luzerne
GKA	Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels
INBO	Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
LIFE BNIP	Belgian Nature Integrated Project (Europees LIFE-project, subsidieprogramma voor natuur en klimaat)
MAS	Meetnet Agrarische Soorten
NPI	Niet-productieve investeringen (onderdeel van het Europese Landbouwbeleid)
PMZ	Prioritaire Maatregelenzone
RLHV	Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren vzw
RLZH	Regionaal Landschap Zuid-Hageland vzw
SBP	Soortbeschermingsprogramma
VLIF	Vlaams Landbouwinvesteringsfonds
VLM	Vlaamse Landmaatschappij
WGG	Werkgroep Grauwe Gors vzw

KIEKT NE KEER IER

Als je meer wil lezen en bekijken over de (grauwe) kiekendief en het project in Vlaanderen.

Websites:

- www.ecopedia.be/dieren/grauwe-kiekendief
- www.grauwegors.be
- www.grauwekiekendief.nl
- www.natuurenbos.be/sbpgrauwekiekendief
- www.natuurwerkgroepdekerkuil.be
- www.plankiekendief.be
- www.rlh.be
- www.rlzh.be
- www.vlm.be/nl/themas/beheerovereenkomsten
- www.vogelwerkgroepfruitstreek.be/
- www.vogelwerkgroep-oost-brabant.be/ons-vogelblad

Publicaties:

- Broedgeval grauwe kiekendief 2018: De_Kerkuil_81_online.pdf (natuurwerkgroepdekerkuil.be)
- Broedgevallen grauwe kiekendief 2020: 89_low.pdf (natuurwerkgroepdekerkuil.be)

- Broedgevallen bruine kiekendief 2020: 89_low.pdf (natuurwerkgroepdekerkuil.be)
- Natuur.Oriolus – themanummer akkervogels juli-augustus-september 2018 – Natuurpunt.
- Digitaal te downloaden via: https://www.natuurpunt.be/pagina/natuuroriolus-2018-themanummer-akkervogels
- Samenwerken met landbouwers aan biodiversiteit, milieu en landschap. Ervaringen met beheersovereenkomsten – Vlaamse Landmaatschappij
- Digitaal te downloaden via: https://www.vlaanderen.be/publicaties/samenwerken-met-landbouwers-aan-biodiversiteit-milieu-en-landschap-ervaringen-met-beheerovereenkomsten
- https://www.west-vlaanderen.be/sites/default/files/2019-09/16%20-%20GAP%20Kiekendief%20%28definitieve%20versie%29.pdf

Filmpjes:

Te bekijken via youtube en de websites van de verschillende projectpartners.
- Plan Grauwe Kiekendief | Natuur en Bos
- Prends ton envol avec le Busard- Plan Busard
- Samen sterk voor de grauwe kiekendief

GERAADPLEEGDE WERKEN

- Vandegehuchte M., Van Hoydonck G., Goemaere K., Lewylle I., Lambrechts J. en Heylen O. Soortenbeschermingsprogramma voor de grauwe kiekendief, 2015, Agentschap voor Natuur en Bos
- Natuurpunt Oriolus, themanummer akkervogels. Juli, augustus, september 2018, jg 84 nr. 3, Natuurpunt
- Gabriëls J. (2004). Grauwe kiekendief. In: Vermeersch G. Anselin A., Devos K., Herremans M., Stevens J., Gabriëls J. & Van Der Krieken B. (2004). Atlas van de Vlaamse Broedvogels 2000-2002.
- E. Werkman, De man op de dijk. Het grenzeloze verhaal van de grauwe kiekendief (KNNV Uitgeverij, 2018)
- Migrants in double jeopardy – Ecology of Montagu's Harriers on breeding and wintering grounds" PHD A.E. (Almut) Schlaich, 2019
- De Grauwe Kiekendief in Nederland; een kwestie van samen werken B Koks, E Visser - Het Vogeljaar, 2001 - natuurtijdschriften.nl
- Jacob, J.-P., Dehem, C., Burnel, A., Dambiermont, J.L., Fasol, M., Kinet, T., Van Der Elst, D. & Paquet, J.Y. (eds.) (2010): Breeding Bird Atlas of Wallonia 2001–2007. Série Faune Flore Habitats no. 5. – Aves et la Région Wallonne, Gembloux
- A circannual perspective on daily and total flight distances in a long-distance migratory raptor, the Montagu's harrier, Circus pygargus Almut E. Schlaich, Willem Bouten, Vincent Bretagnolle, Henning Heldbjerg, Raymond H. G. Klaassen, Iben H. Sørensen, Alexandre Villers and Christiaan Both - Biology Letters 2017, volume 13 issue 6
- "Akkervogels" door Koos Dijksterhuis en Hans Hut, uitgeverij Rood Bont

JONGE GRAUWE KIEKENDIEVEN. HOOP DOET LEVEN. © YVES ADAMS